

İDARİ YARGILAMA USUL HUKUKUNDA SEBEP İKAMESİ

Substitution of Grounds In The Administrative Jurisdiction Procedure Law

Dr. Yasin SÖYLER¹

Geliş Tarihi: 11.04.2017

Kabul Tarihi: 17.05.2017

ÖZET

İdari mahkemeler, idari işlemin sebep unsuru üzerinde denetim faaliyeti yürütürken, idarece işlemin tesisine dayanak olarak gösterilmiş sebebin gerçekleşmemiş olduğunu tespit etmeleri halinde iptal kararı vereceklerdir. Fakat idari mahkemeler, bu tespiti rağmen ayrıca re'sen tespit ettikleri bir başka idari işlem sebebinden dolayı, idari işlemin hukuka uygun olduğu kanaatine ulaşıp davacı-nın talebini reddedebilecekler midir?

Genelde tartışıldığının aksine, idari yargılama usulünde sebep ikamesi sadece idari işlemin sebebi üzerinde gerçekleştirilebilecek bir faaliyet midir? Davacı tarafından ortaya konulan dava sebepleri yerine, mahkemece başka maddi sebepler re'sen tespit edilerek bu sebepler üzerinden hüküm kurulabilecek midir?

Söz konusu sorulara cevap bulmaya çalışırken idari yargılama usulüne özgünlük katan bazı usul kuralları ile karşılaşacağız. Re'sen araştırma ilkesi, iddia ve savunmanın genişletilmesi veya değiştirilmesi yasağı (idari yargılama usulündeki anlamıyla) ve idarenin yerine geçilerek karar verilememesine ilişkin usuli kurallar, sebep ikamesi tartışmasında bizleri derinlemesine muhakeme yapma noktasına götürmektedir. İdari yargılama usulünde sebep ikamesinin, çelişmeli yargılama ilkesi (adil yargılanma hakkı), kamu yararının korunması ve hukuk devleti ilkesinin geliştirilmesine olası etkileri ise çalışmamızda göz önünde bulundurduğumuz başlıca konular olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sebep, sebep ikamesi, dava sebebi, re'sen araştırma ilkesi, çelişme ilkesi.

ABSTRACT

While reviewing the grounds of the administrative act, administrative courts shall issue a cancellation decision in case they determine that the grounds presented by the administration to be based on the administrative act has not been materialized. However, despite of this determination, will the administrative courts be able to reach the opinion that the administrative action is legitimate because of another grounds for the administrative act that they have found ex officio and refuse the claimant's claim?

Contrary to what is generally considered, is the substitution of grounds in the administrative jurisdiction procedure an activity that can only be carried out on the grounds of the administrative act? Instead of the grounds of the action laid down by the plaintiff, shall the court be able to render judgment based on the factual reasons that the court has found ex officio?

While trying to find answers to these questions, we will encounter some procedural rules that add originality to administrative jurisdiction procedure. The inquisitorial procedure, the prohibition of extending or amending of allegation and defense (in the meaning of administrative jurisdiction procedure), and the procedural rules regarding court's inability to making decision on behalf of the administration lead us to in-depth deliberation in the discussion on substitution of grounds. The possible effect of substitution of grounds in administrative jurisdiction procedure on the principle of contradiction (the right to fair trial), the protection of the public interest, and the principle of the rule of law have always become the major issues that are taken into consideration throughout the study.

Keywords: Grounds, substitution of grounds, ground of action, the inquisitorial procedure, principle of contradiction.

¹ Başbakanlık, ya.soyler@hotmail.com

GİRİŞ

İdari yargılama usul hukukunda idari mahkemelerce *re'sen inceleme yetkisi* kullanılarak (*ex officio, its own motion*), idari işlem yapılırken esas alınan sebep yerine bu sebebin gerçekleşmemiş olmasından dolayı bir başka sebep gösterilerek iptal davasının reddi yoluna gidilmesi *sebep ikamesi* olarak nitelendirilir. Bu durumda idarenin işlemini tesis ederken dayandığı sebep dolayısıyla değil de mahkemece tespit edilen sebep dolayısıyla idari işlemin hukuka aykırı olmadığı sonucuna varılmış olur. Peki idari mahkemeler böyle bir yetkiyi haiz midir? Haiz olduğu kabul ediliyorsa bunun hukuksal gerekçeleri nelerdir? Sebep ikamesinin sınırı nereye kadardır? Örneğin sebep ikamesi, davacının dilekçesinde ileri sürdüğü dava sebeplerinin de, gerçekleşmemiş olmasından dolayı idari mahkemelerce re'sen başka sebeplerle ikame edilmesi sonucunu doğurabilir mi? Yine sebep ikamesi maddi sebeplerle birlikte hukuki sebepleri de kapsamakta mıdır? Sebep ikamesi tartışmasında böyle bir ayırım yapmaya gerek var mıdır? Sebep ikamesine gidilmesi, idari yargılama usulünde kabul edilmiş olan re'sen araştırma ilkesinin bir sonucu mudur? İddia ve savunmanın genişletilmesi veya değiştirilmesi yasağı ile sebep ikamesi arasında nasıl bir ilişki vardır? İdari yargılama usulünde iddia ve savunmanın genişletilmesi veya değiştirilmesi yasağının varlığı kabul ediliyorsa, hangi gerekçe ile mahkemelerce doğrudan idari işlemin sebebi yerine bir başka sebep esas alınarak hüküm kurma yoluna gidilmektedir? Mahkemelerin sebep ikamesi yoluna gitmesi, idarenin yerine geçerek işlem yapma anlamına gelmemekte midir? Bu durumda idarenin takdir yetkisini ortadan kaldıracak kararların ortaya çıkma ihtimali yok mudur? Sebep ikamesi, sonradan mahkemece yapılan yargılama neticesinde tespit edilen bir başka sebep nedeniyle davanın reddine yol açtığından, kişinin savunma hakkını olumsuz yönde etkilememekte midir? Görüldüğü üzere basit bir sebep ikamesiyle başlayan içtihadi yorum, birçok hukuksal tartışmayı beraberinde getirmekte ve idari yargılama usul hukukunun diğer ilke ve kuralları ile birlikte bir değerlendirme yapmayı zorunlu kılmaktadır.

Sebep ikamesi konusu, idari yargı hâkiminin davadaki konumu ile de yakından ilgilidir. İdari yargı hâkiminin bakmakta olduğu davada aktif bir konumda bulunması isteniyorsa sebep ikamesi daha fazla savunulabilir bir hal alacak, aksi halde savunulabilirliği zorlaşacaktır. Tabi idari yargının özünde, taraflar dışında *kamu yararını (public interest)* ilgilendiren hususların da bulunması ve idari yargının nitelik itibarıyla idari işlemlerin denetimi yoluyla hukuk devletinin gerçekleştirilmesine hizmet etme gibi bir işlev taşıması nedeniyle, hâkimden medeni yargılama usulündeki gibi pasif bir konumda bulunması beklenemez. Fakat elbette, idari yargı hâkiminin medeni yargı hâkiminden farklı olarak idari davalarda üstleneceği aktif tutum, sınırsız bir boyut taşımayacaktır. Sebep ikamesine, idari yargı hâkimine bu çerçevede bir sınır çizilip çizilmediği yönünden de bakılmalıdır.

Sebeb ikamesi, idari yargılama usulünün basit ve teknik bir usul konusu olarak ele alınamaz. Belki kavramsal olarak alışıldık olmaması, oldukça sorunlu boyutlar taşıması ve doktrinde fazlaca yer bulmaması nedeniyle, sebep ikamesinin *adil yargılanma hakkı (right to a fair trial)* üzerindeki etkisi kendisini fazla gösterememektedir. Basitleştirerek ifade etmek gerekirse, (A) nedeniyle mahkemeye başvurulmuş bir davada mahkemenin, davacının davasında hiç belirtmediği (B) nedeniyle davayı kabul etmesi ya da (A) nedeniyle işlem tesis eden idarenin bu işleme karşı açılan davada, mahkemece re'sen (A) nedeniyle değil de (B) nedeniyle işlemin tesisi haklı görülüp davanın reddedilmesi, doğrudan adil bir karar arayışı üzerinde etki doğuracaktır. İdari yargılama usulünde sebep ikamesine hak verilsin ya da verilmesin, konuya daha derinlemesine yaklaşıldığı zaman karşımıza çıkan tablonun bu kadar basit olmadığı, makalenin ilerleyen bölümlerinde anlaşılacaktır.

I. Sebeb İkamesine Konu Olan Sebeb

İdare hukukunda *sebeb (grounds, reason)* kavramı esas olarak *idari işlemin (administrative action, administrative decision)* bir unsuru ve bir *dava şartı (ground of action)* olarak iki farklı alanda karşımıza çıkar. İdari işlem teorisinde işlem, belli unsurlara ayrılmakta ve bu unsurları itibarıyla incelenmektedir. Yetki, şekil (ve usul), sebep, konu ve amaç, idari işlemin unsurlarını oluşturur. 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun 2. maddesinde de idari işlemin idari yargı mercilerince yetki, şekil, sebep, konu ve amaç unsurları yönünden inceleneceği düzenlenerek idari işlem, iptal davasının konusu olması itibarıyla söz konusu unsurlara ayrılmış bulunmaktadır². Bu kapsamda sebep, idari işlemin bir unsurudur ve her işlemde bulunmak zorundadır. İdari işlemler mutlaka bünyelerinde bir sebep barındırır. Sebebi olmayan bir idari işlem olamaz³. İdari işlemin gerekçesinin ilgililere açıklanmaması bile bu gerçekliği değiştirmez. Gerekçenin açıklanmaması farklı bir şey, idari işlemin sebebinin bulunması hususu ise başka bir şeydir⁴. Hukuk sistemimizde idari işlemlerin

² İl Han Özay, **Günişliğinde Yönetim İl Yargısal Korunma**, XII Levha, Ekim 2010, İstanbul, s. 204. Farklı şekillerde de ifade edilse özünde idari işlem, şekil (usul) ve esasa yönelik unsurları bünyesinde taşır. Örneğin İngiliz idare hukukunda, idari işlemin yargısal denetimi esas olarak *illegality, irrationality, the principle of proportionality* ve *procedural impropriety* kavramları üzerinden yapılır. Bkz. A. W. Bradley/K. D. Ewing, **Constitutional and Administrative Law**, Fourteenth Edition, Pearson Longman, England, 2007, s. 727 vd. Martina Künncke, **Tradition and Change in Administrative Law An Anglo-German Comparison**, Springer, Heidelberg, 2007, s. 31-32. Bununla birlikte idari işlemin unsurları itibarıyla yargısal denetiminin kapsamı, yoğunluğu ve etkinliği, ülkeden ülkeye oldukça farklılık gösterir. İngiliz ve Alman idare hukukunun bu anlamda karşılaştırılmasının yapıldığı bir çalışma için bkz. Künncke, s. 15.

³ Kemal Gözler, *İdare Hukuku*, İkinci Baskı, Cilt I, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2009, s. 894.

⁴ Matthew Groves, "Before the High Court Reviewing Reasons for Administrative Decisions: *Wingfoot Australia Partners Pty Ltd v Kocak*", **Sydney Law Review**, Vol. 35, s. 627.

gereçlerinin açıklanmasına ilişkin yasal düzeyde genel bir zorunluluk hükmü bulunmamaktadır⁵. Fakat idari işlemlerin sebebi mutlaka idari yargı mercilerince sorgulanmakta⁶; sebebi gerçek veya yeterli olmayan, yanlış değerlendirmeyi içeren veya yanlış nitelendirilen sebeplerden dolayı idari işlemler iptal yaptırımına tabi tutulmaktadır⁷.

İdari işlemin bir unsuru olarak sebep, idareyi işlem yapmaya sevk eden maddi olaylar (vakıalar) olarak ele alınabilir. Bu tanımlama *maddi sebep (factual grounds)* deyimini ifade edilir. Bir de *hukuki sebep (legal grounds)* vardır. Hukuki sebep, idareyi işlem yapmaya sevk eden maddi olayların hukuk dilindeki karşılığıdır⁸. Örneğin, bir üniversite öğrencisine diploma verme işleminin maddi sebebi bu öğrencinin sınavlarını başarılı bir şekilde vererek öğrenimini tamamlamış olması, hukuki sebebi ise öğrenimini başarılı bir şekilde tamamlayan öğrencilere diploma verileceğini öngören hukuk kurallarının varlığıdır. Yine bir vergilendirme işleminin maddi sebebi *vergiyi doğuran bir faaliyette bulunmuş olması*, hukuki sebebi ise bu *faaliyetin vergilendirileceğini öngören bir hukuk kuralının bulunması*⁹. Aşağıda görüleceği üzere bu ayırımın yapılması, idari işlemin sebep unsuruna ilişkin tartışmalarda oldukça önem taşımaktadır.

ULER, idari işlem sebebini “*hukuksal sebep*” olarak nitelendirmekte ve bu sebebin işlemin hukuksal dayanağı anlamına geldiğini, bu dayanağın ise “*hukuksal nitelendirme*”den farklı olduğunu belirtmekte ve böylece aslında bizim burada vardığımız sonuca, farklı deyimleri kullanarak ulaşmış gözükmektedir¹⁰. Fakat diğer taraftan yazar, *maddi sebep – hukuki sebep* ayrılığı bakımından idari işlem sebebi ile dava sebebi arasında ayırım yapmakta ve *maddi sebep – hukuki sebep* ayırımının sadece dava sebebi bakımından söz konusu olabileceğini belirterek farklı bir sonuç ortaya koymaktadır¹¹.

⁵ Bununla birlikte, 29.06.2009 tarihli ve 2009/15169 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla yürürlüğe konulan Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Uyulacak Usul ve Esaslara İlişkin Yönetmelik'te idari başvurular bakımından “*Başvuru sonucunun olumsuz olması durumunda ilgiliye gerekçesi bildirilir, varsa itiraz mercii ve süresi gösterilir.*” şeklinde bir hükme yer verilerek, idareye, kendisine yapılan başvurulara karşı genel bir gerekçe bildirme yükümlülüğü yüklenmiştir. Ayrıca kanunlarda, özel nitelikli gerekçe bildirilmesine ilişkin birçok hüküm bulunmaktadır.

⁶ Aynı yönde bkz. Bradley/Ewing, s. 752.

⁷ Gözler, s. 904 vd. Ramazan Çağlayan, İdari Yargı Kararlarının Sonuçları ve Uygulanması, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Asil Yayın Dağıtım, Kasım 2004, s. 164. Turgut Candan, **Açıklamalı İdari Yargılama Usulü Kanunu**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2009, s. 151-152. A. Şeref Gözübüyük, **Yönetmelik Yargı**, 35. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, Eylül 2016, s. 233 vd.

⁸ Candan, s. 150.

⁹ *Maddi sebep – hukuki sebep* ayırımını göstermek için ortaya konulan bu örnek şu eserden alınmıştır: Candan, s. 152.

¹⁰ Yıldırım Uler, İdari Yargıda İptal Kararlarının Sonuçları, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 281, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970, s. 94.

¹¹ Uler, s. 93-94.

Diğer taraftan idari işlemin sebebi bazı yazarlarca daha farklı şekilde ele alınmaktadır. Doktrinde bir kısım yazar, idari işlem sebebini, idari işlem yapılmasına yol açan *maddi* ve *hukuki sebepler* olarak ele almakta; maddi sebebi somut olaylar, hukuki sebebi ise idarece önceden tesis edilmiş başka işlemler olarak nitelendirmektedir¹². Bu nitelendirme, bizim yukarıda yapmış olduğumuz ayırmadan tamamen farklıdır. Fakat bu görüşteki ayırmadan yola çıkıldığı vakit, sebep ikamesine ilişkin birçok sorunun cevabını bulmak olanaksız olmaktadır. Bu hususa aşağıda yeri geldikçe işaret edilmiştir. Ayrıca bu görüşte, hukuki sebep olarak ifade edilen sebep de aslında somut bir olaya dayandığı için, bu sebebin de ikinci işlem bakımından maddi bir vakıya olarak ele alınması mümkündür. Örneğin CANDAN, idari işlem sebebi konusunda bizim yukarıda yapmış olduğumuz gibi *maddi sebep – hukuki sebep* ayırımı yaptıktan sonra, işlemin maddi sebebinin hukuki veya maddi bir olay olabileceğini de belirtmiştir¹³. Hukuki sebep, maddi vakıaların hukuk dilindeki karşılığı olduğu için, daha farklı bir anlam ifade etmektedir.

İdari yargılama usul hukukunun inceleme konusu olan dava sebebi ise idari işlem sebebinden farklıdır. Dava sebebi, davacının dava dilekçesinde ortaya koymak zorunda olduğu, dava açılmasına yol açan olay ve bunların hukuksal tavsifidir. 2577 sayılı İdari Yargılama Usul Kanunu'nun 3. maddesinde, dava sebeplerine de dava dilekçesinde yer vermenin zorunlu olduğu hükme bağlanmıştır. Aynen idari işlem sebebinde olduğu gibi dava sebebi bakımından da *maddi sebep – hukuki sebep* ayırımı yapmak mümkündür. Dava açılmasına yol açan maddi sebep, gerçekleşmiş somut vakialardır; hukuki sebep ise bu vakıaların hukuk dilindeki karşılığıdır¹⁴.

İdari işlem sebebi ile dava sebebi konusunda *maddi – hukuki sebep* ayırımı yapmanın, iddia ve savunmanın genişletilmesi veya değiştirilmesi yasağı, sebep ikamesinin yapılabileceği sebebin tespiti, iptal edilen bir idari işlemin yeni bir sebeple yeniden tesisi, hukuk kurallarının idari yargı hâkimince re'sen uygulanması, maddi anlamda kesin hüküm üzerine aynı sebebe dayanılarak dava açılmaması gibi konular bakımından oldukça önemi vardır. Bu konular üzerinde aşağıda durulmuştur.

¹² Gözler, s. 894. Çağlayan, İdari Yargı Kararlarının Sonuçları ve Uygulanması, s. 164. Özay, s. 205. Ramazan Çağlayan, **İdari Yargılama Hukuku**, 8. Güncellenmiş Baskı, Seçkin Hukuk, Ankara, Eylül 2016, s. 480-481.

¹³ Candan, s. 149-151.

¹⁴ Bazı yazarlar *dava sebebi* olarak sadece maddi vakıaları kabul etmektedirler. Bkz. Ejder Yılmaz, "İdarî Yargıda İddia ve Savunmanın Genişletilmesi/Değiştirilmesi Yasağı", **Ankara Barosu Dergisi**, S. 3-4, 1983, s. 11, Dipnot no. 2.

II. Sebep İkamesinin Anlamı

Sebep ikamesi, idari yargı içtihatlarıyla şekillendirilmiş bir hukuksal müessesedir¹⁵. Re'sen araştırma ilkesine ilişkin hükümler bir tarafa bırakılırsa doğrudan sebep ikamesine ilişkin hukuksal bir kuralın mevzuatımızda bulunmadığı söylenebilir. Danıştay'a göre idari işlemin sebebi, gerçekleşmemiş olmasından dolayı yargılama neticesinde tespit edilen bir başka sebeple ikame edilerek idari işlemin iptali talebinin reddi yoluna gidilebilir¹⁶. Sebep ikamesini, Danıştay kararlarına yansıyan yönüyle bu aşamada incelemek yararlı olacaktır. Bu çerçevede, davacının yeniden polis kadrosuna atanma talebi, *polis memuru ihtiyacının polis meslek yüksekokulları ile polis meslek eğitim merkezi müdürlüklerinden mezun olacak aday polis memurları arasından karşılandığı ve hizmetine ihtiyaç duyulmadığı* gerekçesiyle İçişleri Bakanlığı'nca reddedilmiş; idari yargı hâkimince bu gerekçe, idari işlem tesisi için yeterli görülmeyerek davacının sağlık yönünden polis olma şartlarını taşıyıp taşımadığı re'sen araştırılmış ve davacının *sağlık problemi bulunduğu* gerekçesiyle talebi reddedilmiştir¹⁷. Bir başka Danıştay kararında, davacının, Personel Dairesi Başkanlığını yürüttüğü dönem içinde yapılan bazı atama işlemlerinde *usule aykırı atamalardan sorumlu olduğu* gerekçesiyle Kültür Bakanlığı Telif Hakları ve Sinema Genel Müdür Yardımcılığı görevinden alınması ve Araştırma Planlama Koordinasyon Kurulu uzmanlığına atanmasına ilişkin işlemlere karşı açtığı davada, Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulunca bu sebebin gerçekleşmemiş olması ve fakat sebep ikamesi yoluyla re'sen tespit edilen, aynı makamdaki bir başka kişinin daha önceden görevden alınması işleminin iptaline ilişkin *yargı kararının uygulanması zorunluluğu* nedeniyle davacının görevden alınabileceği kabul edilmiştir¹⁸. Sebep ikamesinin kabulüne ilişkin birçok Askeri Yüksek İdare Mahkemesi kararı da vardır¹⁹. Örneğin, bir kararında anılan Mahkeme, *düzenlenen olumsuz sicil nedeniyle* davacı hakkında tesis edilen sözleşmenin yenilenmemesi işlemini hukuka aykırı bulmuş, fakat

¹⁵ Çalışmanın ilgili yerlerinde belirtildiği üzere, sebep ikamesine ilişkin birçok Danıştay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi kararı bulunmaktadır.

¹⁶ Aynı yöndeki bir tanımlama için bkz. Çağlayan, **İdari Yargılama Hukuku**, s. 493.

¹⁷ D5D., 22.03.2011, E. 2009/1132, K. 2011/1528, içinde: AYM, (Koray Erdoğan Başvurusu), 10.03.2016, Başvuru No: 2013/1989, Açıklama no. 11-12, 15, RG: 19.04.2016, 29689.

¹⁸ DİDDGK, 03.12.1999, E. 1999/775, K. 1999/1200, <http://emsal.danistay.uyap.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 07.02.2017). Ayrıca bu karar için bkz. Gözler, s. 927-928. Melikşah Yasin, İdari Yargılama Usulünde İspat, 1. Baskı, XII Levha, İstanbul, Ağustos 2015, s. 85. Gerçi kararda, davacı bakımından yargı kararının uygulanması zorunluluğuna ilişkin bir sebep bulunmadığı sonucuna ulaşılmış ve bu nedenle ilk derece mahkemesi olarak Danıştay 5. Dairesi'nce verilen karar bozulmuştur. Fakat bu sonuç, Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulu'nun dava konusu olayda, şartları gerçekleşmiş olsaydı sebep ikamesini kabul edeceği anlamına da gelmektedir.

¹⁹ Bu kararlardan bazılarında ulaşmak için bkz. Çağlayan, **İdari Yargılama Hukuku**, s. 497, Dipnot no. 442.

bununla birlikte kendiliğinden yaptığı bir tespitle *davacının geçmişe yönelik almış olduğu disiplin cezalarının çokluğu, sicil geçmişinin başarısız olması, ödül ve takdirinin bulunmaması ve yapılan sınav sonucu görevinde başarısız olması* gerekçeleri ile sebep ikamesi yoluna giderek, idarenin işlemi hukuka uygun bulmuş ve davayı reddetmiştir²⁰.

Diğer taraftan Danıştay bazı kararlarında, sebep ikamesi yöntemine başvurulmasını, aşağıda belirtildiği üzere idarenin yerine geçme şeklinde değerlendirerek kabul etmemektedir. Örneğin bir kararında Danıştay,

“... Vergi dairelerince yapılan tarh işlemlerinde de vergiyi doğuran olaya ilişkin idarece yapılan tesbitler veya matrahın saptanmasına ilişkin hesaplamalarla ilgili her türlü inceleme ve araştırmayı talep olmasa dahi vergi mahkemeleri yapabileceklerdir. Vergiyi doğuran olayı ortaya koyan bir tesbit yoksa, mahkemelerin vergiyi doğuran olayın tesbitine ilişkin bir inceleme ve araştırmaya girmeleri söz konusu olamayacaktır.”

şeklinde bir sonuca vararak, idari mahkemelerin re’sen sebep ikamesi yaparak vergiyi doğuran olaya ilişkin bir tespitle bulunamayacaklarına hükmetmiştir²¹. Yine benzer şekilde bir başka kararında Danıştay,

“... ceza miktarında bir değişiklik olmayacağı gerekçesiyle... Mahkemelerin, suçun vasfını değiştirerek inceleme elemanınca ve vergi idaresince önerilmeyen bir cezaya hükmetmeleri, idarenin yerine geçerek işlem tesis etmeleri sonucunu doğuracağından, hukuken mümkün değildir...”

gerekçesi ile idarenin esas almadığı bir vergi suçunun, sebep ikamesi yapılarak vergi mahkemelerince kendiliğinden tespit edilemeyeceğine hükmetmiş bulunmaktadır²². Nihayet bir diğer kararında ise davacının idarece, *ekonomik darboğaz nedeniyle personel giderlerinin azaltılması amacıyla re’sen emekliye sevk edilmiş olmasından dolayı, idare mahkemesince kendiliğinden yapılan bir tespitle sağlık nedeniyle kendisinden artık faydalanılmasının mümkün olmadığı* gerekçesiyle re’sen emekliye sevk işlemine hukuka uygunluk vasfı

²⁰ AYİM, 02.18.2003, E. 2002/400, K. 2003/255, karar için bkz. E. Ethem Atay, “İptal Davasının Nitelikleri ve İptal Kararlarının Uygulanması”, **Danıştay ve İdari Yargı Günü 139. Yıl Sempozyumu**, Danıştay Tasnif ve Yayın Bürosu Yayınları No: 74, 11 Mayıs 2007, s. 34, Dipnot no. 68.

²¹ D3D, 15.12.1989, E. 1989/1325, K. 1989/2825, <http://emsal.danistay.uyap.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 27.02.2017). Bu karar için ayrıca bkz. Atay, s. 43, Dipnot no. 85.

²² D4D, 12.06.2000, E. 1999/5428, K. 2000/2702, <http://emsal.danistay.uyap.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 27.02.2017). Bu karar için ayrıca bkz. Atay, s. 43, Dipnot no. 85.

kazandırılmayacağını belirtmiştir²³. Bu kararında Danıştay'ın, re'sen emekliye sevk işleminde idarece sağlık nedeni konusunda açık bir saptama yapılmamış olmasına vurgu yapması, dikkat çekicidir.

İdari işlemler üzerinde *sebep ikamesi* doktrinde de genel kabul görmektedir. Doktrinde bir kısım yazar, sebep ikamesini, idarece tesis edilen işlemdeki sebebin hatalı olmasından dolayı bu sebebin idari mahkemelerce kendiliğinden bir başka sebeple değiştirilmesi olarak ifade etmekte ve aşağıda ayrıca belirtildiği üzere, sebep ikamesinin kapsamına dava sebebinde ikame yapılabilmesini koymamaktadır²⁴. Diğer bazı yazarlar ise re'sen araştırma ilkesinden yola çıkarak hem davanın hem de idari işlemin maddi sebebinde ikameyi kabul etmektedirler²⁵. Yine aşağıda ayrıca inceleneceği üzere sebep ikamesini, idarenin takdir yetkisinin bulunduğu hallerde yapılamayacak bir işlem olarak değerlendiren yazarlar bulunduğu gibi²⁶, idari işlemin sıhhatine ilişkin mahkemece kendiliğinden tespit edilen sebebin savunma hakkını kullanabilmesi için davacıya bildirilmesi şartıyla, sebep ikamesi yapılabilmesinde bir mahsur görmeyen yazarlar²⁷ da vardır. Bu görüşlere aşağıda ayrıca yer verilmiştir.

Bununla birlikte doktrinde sebep ikamesine tereddütle yaklaşan yazarlar da vardır. ULUSOY, kural olarak bir idari işlemin sebep unsurunda hukuka aykırılık tespit edilmesi halinde işlemin iptalinin gerektiğini, hukuka uygun olan bir başka sebebin ikame edilerek idari işlemin sıhhatini sürdürmesine imkân tanınmasının mümkün olmadığını belirtmektedir²⁸. Yazar istisnai olarak sadece, "kamu düzeni"nin korunmasının zorunlu olduğu durumlarda sebep ikamesi yapılabileceğini kabul etmekte ve kamu düzeninin gerekli kıldığı durumları ise idarenin hatalı göstermiş olduğu sebebin mahkemece kendiliğinden bir başka sebeple ikame edilememesinden dolayı, disiplin suçu ya da diğer idari bir suç işleyen kişilerin zamanaşımı nedeniyle cezasız kalmalarının önlenmesi gibi durumlara hasretmektedir²⁹. Yazarın burada ortaya koymuş olduğu kamu düzeni ölçütü, sebep ikamesinin kabul edilmesinde en güçlü hukuksal dayanağı oluşturabilecek görüşlerden biri olarak değerlendirilebilir. CANDAN ise İYUK'un 2. maddesinde yer alan, idari yargı yerlerinin idari işlem niteliğinde kararlar veremeyeceği hükmünü esas alıp, kural olarak bu hüküm gereğince, idari mahkemeler tarafından kendiliğinden sebep ikamesi yapılamayacağını

²³ D10D, 18.12.1995, E. 1994/5036, K. 1995/6574, <https://www.kararara.com/>, (Erişim Tarihi: 02.03.2017).

²⁴ Bu yazarlar için 54 numaralı dipnota bakınız.

²⁵ Bu yazarlar için 55 numaralı dipnota bakınız.

²⁶ Bu yazarlar için 85 numaralı dipnota bakınız.

²⁷ Bu yazarlar için 60 numaralı dipnota bakınız.

²⁸ Ali D. Ulusoy, İdari Yaptırımlar, XII Levha, 1. Baskı, İstanbul, Kasım 2013, s. 208-209.

²⁹ Ulusoy, s. 208, 210.

savunmaktadır³⁰. Fakat yazar bu kurala, sonucu itibarıyla hukuka uygun olan işlemlerin sırf hatalı gösterilen sebep dolayısıyla sakat olmayacağı düşüncesiyle ve idari yargı hâkiminin re'sen araştırma ilkesinin kapsamını aşmamasını şart koşarak istisna getirmektedir³¹. Aşağıda ayrıca belirtildiği üzere, idari işlemin maddi sebebinde ikame yapılması hususunu re'sen araştırma ilkesi kapsamında yapılabilecek bir iş olarak değerlendirdiğimiz için, yazarın görüşünün istisnai duruma ilişkin kısmına, bu görüşü genele uygulayarak katılmaktayız.

Sebeb ikamesine ilişkin Danıştay kararları ve doktrindeki görüşlere bu şekilde yer verdikten sonra bu müessese hakkında bazı açıklamalar yapmak faydalı olacaktır. Bu çerçevede bir kere idari işlemin sebebinde ikame yapılmasını doğuran idarece esas alınmış sebep, idari yargı yerlerince hatalı bir sebep olarak değerlendirilebileceği gibi yetersiz bir sebep olarak da değerlendirilebilir³². Sebebin hatalı olarak değerlendirilmesi halinde, idari yargı hâkimince idari işlemin sebebi olarak yepyeni bir sebep esas alınır; sebebin yetersiz olarak değerlendirilmesi halinde ise idarece esas alınan sebebin yanına başka sebepler de eklenerek bütün olarak bu sebeplerle birlikte bir karara varılır. Sonuç olarak her iki halde de idarenin işlem tesis ederken esas aldığı sebep, o işlemi hukuken geçerli kılmaya elverişli değildir.

İkame terimi kavramsal olarak "*yerine koyma, yerine kullanma*" anlamına gelir³³. Sebeb ikamesi ise bir sebebin yerine bir başka sebebin konulması anlamındadır. Fakat buradaki sebep, idari işlemin tesisinde idarece esas alınan sebeptir. Yani idari işlemin sebebidir. İdari yargılama usulünde hukuksal bir müessese olarak bir de *dava sebebi* vardır. Her dava bir talep, her talep de bir sebep içerir. Bu sebebin dava dilekçesinde gösterilmesi zorunludur. Sebebi belirtilmeyen bir talep eksik içerik taşır ve sırf bu nedenden dolayı, talebi değerlendiren idari yargı mercilerinin reddi ile sonuçlanabilir. Çünkü sebebi belirtilmeyen taleplerin anlaşılabilmesi oldukça güçtür. Bu nedenle neredeyse açılan her davada ortaya konulan talep, bir sebebe ve gerekçeye dayandırılır; davanın haklılığı, gösterilen sebep ve gerekçelerle güçlendirilir³⁴.

³⁰ Candan, s. 149-150.

³¹ Candan, s. 150.

³² Çağlayan, **İdari Yargılama Hukuku**, s. 494.

³³ <http://www.tdk.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 06.04.2017).

³⁴ İdari davalarda da mutlaka bir sebep ortaya konulması gerekir. İdarece tesis edilen işlem veya idari eylem hangi nedenlerden dolayı davacının menfaatini veya hakkını ihlal etmiştir? İhlale neden olan maddi ve hukuki sebepler nelerdir? Bütün bu hususların ortaya konulmadığı bir idari dava dilekçesi, mahkeme önüne götürülmek istenen talebi yeterince ifade edememiş olur ve daha davanın başlangıcında yetersizliğinden dolayı redde maruz kalabilir. 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun İdari davaların açılması başlıklı 3. maddesinde, dava dilekçelerinde gösterilmesi zorunlu hususlar belirlenirken bunlar arasında *davanın sebeplerine* de yer verilmiştir. Yani dava dilekçelerinde, davanın sebeplerinin gösterilmesi zorunlu bir husustur. Sebeplerinin gösterilmediği bir dava dilekçesi, aynı Kanunun 15.

Fakat Danıştay kararlarında sebep ikamesine esas alınan sebep, bazı aksi yönde kararlar bulunmakla birlikte buradaki dava sebebi değildir. Yani dava sebebi, Danıştay’ca sebep ikamesine konu olabilecek bir sebep olarak kabul edilmemektedir. Danıştay, sadece idari işlemin sebebini, sebep ikamesinin konusu olarak kabul etmektedir. Bu konu aşağıda ayrıca incelenmiştir.

Sebep ikamesinin yapılabileceği sebep, *hukuki sebep ve maddi sebepten* hangisine ilişkindir? Başlangıçta da belirttiğimiz gibi maddi sebep, hukuki sebepten farklıdır. Maddi sebep, bir idari işlemin tesisine yol açan vakialardır. Hukuki sebep ise bu vakıaların hukuk düzenindeki karşılığıdır. Bu nedenle maddi sebep somut olaylarla, hukuki sebep ise hukuk normlarıyla ilintilidir. Maddi sebep her zaman için hukuki sebepten önce gelir. Hukuki sebebi doğuran maddi sebeplerdir. Maddi sebep ile hukuki sebep arasında birbirini takip eden zorunlu bir bağ vardır. Gerek bu bağın doğru bir şekilde kurulamaması gerekse maddi sebeplerin gerçekliğinin ortaya konulamaması veya yanlış nitelendirilmesi, idari işlemi sebep unsuru yönünden sakatlamaktadır³⁵.

Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere sebep ikamesinin maddi sebep ile ilgili bir konu olması gerekir. Aslında hukuki sebebin ikame edilmesi gibi bir husustan söz edilemez. Çünkü hukuksal uyumsuzlukların çözümünde doğru hukuk kurallarının bulunup uygulanması, yargılama faaliyetinin en önemli özelliklerinden biridir. Yani yargının asıl işi zaten hukuksal uyumsuzlukların çözümünde, doğru hukuk kurallarının uygulanmasıdır. Bu ise davacı veya davalı idare tarafından gösterilen hukuki sebeplerle mahkemenin bağlı olmaması anlamına gelir. 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nun *Hukukun uygulanması* başlıklı 33. maddesinde, hâkimin, Türk hukukunu re’sen uygulayacağını açıkça düzenlenmiş olması bu gerçekliği ifade eder³⁶. Böyle açık bir düzenlemeye İYUK’da yer verilmemiş olması, idari yargı hâkimi açısından farklı bir sonuç ortaya çıkarmaz³⁷. Hâkim, kendiliğinden tespit edeceği doğru

maddesinin birinci fıkrasının (d) bendine göre, otuz gün içinde Kanuna uygun şekilde yeniden düzenlenmek veya noksanları tamamlanmak üzere reddedilir. Aynı maddenin beşinci fıkrasına göre ise bunun üzerine yeniden verilen dilekçelerde aynı yanlışlıklar yapıldığı takdirde dava reddedilir. Görüldüğü üzere bir idari dava dilekçesinde sebebin gösterilmemesi, en son aşamada davanın reddedilmesi sonucunu doğurabilmektedir.

³⁵ Gözler, s. 904 vd.

³⁶ Aynı yönde hükümlere, İsviçre ve Fransız hukuk muhakemesi usul kanunlarında da yer verilmiştir. Balazs Fekete, “*Raising Points of Law on The Courts’ Own Motion*”, 21 *MJ* 4, 2014, s. 659.

³⁷ Uler, s. 94. Yücel Oğurlu, “*Danıştay Kararları Işığında İdari Yargılama Usulünde Re’sen Araştırma İlkesi*”, *A.Ü. Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. II, S. 1, s. 131. Erçetin Yorgancıoğlu, “*Danıştay Yargılama Usulünde Re’sen İnceleme Yetkisi*”, İdare Hukuku ve İdarî Yargı ile İlgili İncelemeler I, Danıştay Tasnif ve Yayın Bürosu Yayınları No 21, Güneş Matbaası, Ankara, 1976, s. 232. Gürsel Kaplan, İdari Yargılama Hukuku, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Birinci Baskı, Bursa, Eylül 2016, s. 398.

hukuk kurallarını önündeki hukuksal uyumsuzluğa uygulamakla görevlidir³⁸. Şu halde idari yargı hâkimince karara mesnet tutulan hukuki sebep, davacının dilekçesinde ileri sürdüğü hukuki sebepten veya davalı idarenin savunma dilekçesinde ortaya koyduğu hukuki sebepten farklı bir sebep olabilir³⁹. Bu durumda sebep ikamesi yapılmış olmasından bahsedilemez⁴⁰.

Bununla birlikte doktrinde farklı görüşler ileri sürülebilmektedir. ULUSOY, “İdari Yaptırımların Yargısal Denetiminde Sebep İkamesi” konusunu ele alırken,

“İdari yaptırımın yargısal denetiminde yargı mercii, yaptırımın, kararı veren idari makamın dayandığı ve uyguladığı mevzuat hükmüne uygun olmadığını, ancak mevzuatın idarenin dayanmadığı ve dikkate almadığı başka bir hükmüne uygun olduğunu belirlerse, yaptırım kararını idarenin dayandığı mevzuat hükmüne uygun olmadığı için iptal etmek yerine, ‘sebep ikamesi’ yaparak, mevzuatın diğer hükmüne uygun olduğu gerekçesiyle sonucu itibarıyla hukuka uygun kabul edebilir mi?”

şeklinde bir soru yönelterek, idari işlemin hukuki sebebi üzerinde de sebep ikamesi yapılabileceğini ifade etmiş bulunmaktadır⁴¹. Az yukarıda da ifade ettiğimiz gibi sebep ikamesi, idari işlemin hukuksal sebebi ile ilgili bir konu olmadığından bu görüşlere katılmamaktayız.

Danıştay kararına yansıyan bir olayda, polis memuru olan davacının yapılan denetimlerde kamyon sürücülerinden para aldığı tespit edilmiş ve Emniyet Örgütü Disiplin Tüzüğü’ne dayanılarak davacı hakkında “rüşvet” fiilinden dolayı meslekten çıkarma cezası verilmiştir. Rüşvet almak fiilinden yargılandığı ceza yargılamasında ise davacı delil yetersizliğinden beraat etmiştir. Bunun üzerine Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu, her ne kadar sanık hakkında ceza yargılamasında rüşvet suçundan beraatine karar verilmiş ise de davacının eyleminin Emniyet Örgütü Disiplin Tüzüğü’nün bir diğer hükmünde yer alan ve meslekten çıkarma cezasını gerektiren, “Yetkisini veya nüfuzunu kendisine veya başkalarına çıkar sağlamak amacıyla... kötüye kullanmak” eylemi ile örtüştüğü kanaatine varmış ve bu gerekçe ile davacının meslekten çıkarma

³⁸ Özay, s. 293. Oğurlu, s. 123. Candan, s. 150. Yorgancıoğlu, s. 231. Çağlayan, **İdari Yargılama Hukuku**, s. 489.

³⁹ Zehreddin Aslan, “Türk İdari Yargı Sisteminde Re’sen Araştırma İlkesi”, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No. 23-24, Ekim 2000-Mart 2001, s. 56. Yorgancıoğlu, s. 231.

⁴⁰ Candan, s. 150. ÖZAY, bu hususu, “yasal temelin ikamesi” olarak nitelendirmektedir. Özay, s. 174, Dipnot no: 29. Aynı yönde bkz. Atay, s. 79. Çağlayan, **İdari Yargılama Hukuku**, s. 488 vd.

⁴¹ Ulusoy, s. 207-208.

cezası ile cezalandırılmasına ilişkin işlemde hukuka aykırılık bulmamıştır⁴². Görüldüğü üzere aslında bu karara yansıyan olayda idari işlemin maddi sebebi, *polis memurunun yapılan denetimlerde kamyon sürücüsünden para almasıdır*. İdare, davacı hakkında meslekten çıkarma kararını alırken anılan maddi sebebin hukuki nitelendirmesini “*rüşvet*” olarak yapmış, Danıştay ise idarenin yapmış olduğu hukuki nitelendirmeyi doğru bulmayıp, hukuk kurallarının mahkemece kendiliğinden uygulanması gerekliliğinin bir sonucu olarak anılan maddi sebebi, “*Yetkisini veya nüfuzunu kendisine veya başkalarına çıkar sağlamak amacıyla... kötüye kullanmak*” şeklinde nitelendirmiştir. Danıştay’ın burada yapmış olduğu faaliyet, idari işlemin maddi sebebinde ikame değil, hâkimin kendiliğinden tespit etmiş olduğu doğru hukuk kurallarını uyuşmazlığa uygulamasıdır⁴³.

Benzer şekilde hâkimin bakmakta olduğu davada, davacının göstermiş olduğu hukuki sebep yerine başka bir hukuki sebebi kendiliğinden tespit ederek uyuşmazlığın çözümüne uygulaması da sebep ikamesi yapıldığı anlamına gelmez. Örneğin, idari bir eylemden zarar gören kişinin *idarenin kusurlu sorumluluğunu* gerekçe göstererek açmış olduğu davada, mahkemenin kendiliğinden yaptığı araştırma sonucunda aslında idarenin sorumluluğu bakımından kusurlu sorumluluk halinin gerçekleşmediği ve fakat bununla birlikte *kusursuz sorumluluk* hükümlerinin uygulanabileceğine kanaat getirmesi halinde, sebep ikamesi yapılmış olmamaktadır⁴⁴. Doğru hukuk kurallarını tespit edip uyuşmazlığı bu kurallara göre çözmek, hâkimin birincil görevlerindedir. Burada da yapılmış olan budur.

Diğer taraftan idari işlemin maddi dayanağı olarak gösterilen sebepte ikame yapılarak bir sonuca varılması durumunda ise sebep ikamesi yapılmış olur. Maddi sebepte ikame yapılması, doğal olarak hukuki sebepte de değişikliği beraberinde getirir. Fakat bu durumda, hukuki sebepteki değişiklik doğrudan olmamıştır; maddi sebepteki ikameden dolayı hukuki sebep de değişmiştir.

İkame edilen sebebin, ilk işlem tesis edilirken mevcut olması gerekir. İlk işlem tesis edilirken mevcut olmayan ve sonradan ortaya çıkan bir sebep göz önünde bulundurularak sebep ikamesine gidilemez⁴⁵.

⁴² DİDDK, 06.04.2012, E. 2007/2208, K. 2012/246, <http://emsal.danistay.uyap.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 21.02.2017). Bu karar için ayrıca bkz. Ulusoy, s. 207-208.

⁴³ Başka örnek kararları ortaya koyarak aynı yönde ileri sürülen bir görüş için bkz. Çağlayan, **İdari Yargılama Hukuku**, s. 489-491. ULUSOY ise Danıştay’ın bu kararını, sebep ikamesine örnek bir karar olarak göstermektedir. Ulusoy, s. 208.

⁴⁴ Aynı anlamda bkz. Yorgancıoğlu, s. 231. Fransız adli yargı mercilerinin, süreli iş sözleşmesi iddiasını süresiz iş sözleşmesi, kişisel nedenlerden dolayı işten çıkarma iddiasını ise ekonomik nedenlerden dolayı işten çıkarma olarak nitelendirebildikleri hakkında bkz. Fekete, s. 664.

⁴⁵ Çağlayan, **İdari Yargılama Hukuku**, s. 494, 498.

İdari işlem tesisinde birden çok sebebin esas alınması halinde (*sebeplerin çokluğu* halinde⁴⁶) idari yargı yerlerince bu sebepler arasında bir değerlendirme yapılarak bunlardan biri üzerinden hüküm kurulması durumu, sebep ikamesi oluşturmaz. Çünkü bu durumda mahkemece göz önünde bulundurulmuş sebep, idarece işlem tesis edilirken esas alınan sebeplerden biri olmuştur. İdarenin hiç esas almadığı bir sebep, mahkemece kendiliğinden tespit edilerek bu tespite göre hüküm kurulmuş değildir.

Sebeb ikamesi yapılmasındaki amaç, iptal davasına konu olmuş idari işlemin sonucu itibarıyla hukuka uygun olmasından dolayı sırf sebebin idarece yanlış gösterilmesinden kaynaklanabilecek bir nedenle iptaline yol açmamaktır. Yani idari işlem sonucu itibarıyla zaten hukuka uygundur. Fakat idare, sebepte bir hata yapmıştır. Bu hata idari işlemin iptaline yol açmamalıdır. Bunun sağlanması ise idari işlemin hatalı olarak gösterilen sebebinin doğru olan sebeple ikame edilmesi suretiyle gerçekleştirilmektedir⁴⁷.

Sebeb ikamesinin amacı göz önünde bulundurulursa aslında sonucu itibarıyla hukuka uygun olan bir idari işlemin, sırf sebebinin hatalı olmasından dolayı iptal edilmesi mantıklı görünmemektedir. Ayrıca böyle bir iptal hükmünün pratik bir değeri de yok gibidir. İptal üzerine idare, daha önceki işleminin sebebindeki hatayı düzelterek doğru sebebi göz önüne alıp yeni bir idari işlem tesis edecek⁴⁸, bu işlemin de dava konusu olması halinde yeni işlemin, daha önceki işlemi iptal eden mahkeme kararı gerekçesi göz önünde bulundurulması halinde iptali söz konusu olmayacak, yani dava reddedilecektir. Hâlbuki aynı sonuca ilk mahkeme kararında sebep ikamesi yapılarak kısa bir şekilde ulaşılabilirdi. Böyle yapılmayarak ilk işlemin iptal edilmesi, bunun üzerine yeni bir işlem tesisini, buna karşı açılan davanın ise bu sefer doğru sebep gözetilmesi nedeniyle reddedilmesi ile aslında sonucu itibarıyla hukuka uygun olan bir idari işlemin sıhhati gereksiz yere sürüncemede bırakılmış olmaktadır.

Ayrıca idari işlemin idarece hatalı bir sebep esas alınmasından dolayı iptali üzerine, yeni işlemin tesisinin zamanaşımı süresine tabi olması halinde, zamanaşımından dolayı idarece yeni işlem tesis edilememesi gibi bir sonuç ortaya çıkma ihtimali oldukça yüksektir. Bu neden de bazı yazarlarca sebep ikamesi yapılmasının haklılığına bir gerekçe olarak gösterilmektedir⁴⁹. Sebep

⁴⁶ *Sebeplerin çokluğu* hali için bkz. Gözler, s. 924-926. Atay, s. 34, Dipnot no. 68. Gözübüyük, s. 236. Çağlayan, **İdari Yargılama Hukuku**, s. 486 vd.

⁴⁷ GÖZLER bu hususu, iptal kararlarının etkisizleştirilmesinin önlenmesi olarak ifade etmektedir. Gözler, s. 927. Aynı yönde bkz. Yasin, s. 85. Atay, s. 78.

⁴⁸ Gözler, s. 927. Yasin, s. 85. Çağlayan, **İdari Yargı Kararlarının Sonuçları ve Uygulanması**, s. 168. Ulusoy, s. 210, Dipnot no. 254.

⁴⁹ Ulusoy, s. 210, Dipnot no. 254.

ikamesine izin verilmemesi halinde gerçekten böyle olumsuz bir durumun ortaya çıkma ihtimali vardır. Örneğin, memuriyetten çıkarma cezasını gerektiren bir disiplin suçu işleyen kişi hakkında tesis edilen disiplin cezasının sebebi, idarece hatalı olarak tespit edilmiş olmakla birlikte bu sebep yerine mahkemece kendiliğinden doğru olan bir başka sebebin tespit edilmesine rağmen bu sebep esas alınarak sebep ikamesine gidilmesine izin verilmemesi durumunda, anılan disiplin işlemi sebep unsuru sakatlığından dolayı iptal edilecek; fakat belki zamanaşımı süresinin dolmasından dolayı doğru olan yeni sebebe dayanılarak idarece tekrar memuriyetten çıkarma cezası verilemeyecektir. Bu durumda ise aslında memuriyetten çıkarma cezasını hak eden kişilerin cezasız bırakılmış olması gibi olumsuz bir sonuçla karşılaşmış olunacaktır.

Fakat idari işlem sebebinde ikame yapılabilmesini haklı kılan bu gerekçe bir paradoksu da bünyesinde taşımaktadır. Şöyle ki örneğin, bir idari işlemin yetki unsuru ya da şekil unsuru yönünden hukuka aykırı olması halinde de iptali gerekmeyle birlikte, iptal üzerine iptal kararı doğrultusunda yeni işlemin yetkili olan merci tarafından ya da şekil kurallarına uygun olarak tesis edilebilmesi için de eğer varsa zamanaşımı süresinin dolmaması gerekmektedir. Örneğin, savunma alınmadan verilen disiplin cezası bu nedenle iptal edildikten sonra, bu sefer ilgilinin savunmasının alınarak disiplin cezası verilebilmesi⁵⁰ için zamanaşımı süresinin dolmaması gerekir. Zamanaşımı süresi dolduysa söz konusu disiplin suçuna ilişkin bir disiplin cezasının uygulanması hukuka aykırı hale gelecektir. Ancak birçok yazar bu iki halde, idari işlemin yetki ya da şekil unsuru yönünden iptali halinde, yeni işlemin zamanaşımı süresine takılabileceği endişesini taşımamaktadır⁵¹. Burada göz önünde bulundurulmayan bu endişenin, idari işlemin sebep ikamesinin yapılabileceği bir sebep tespit edilmesine rağmen, sebep unsurunun hukuka aykırılığı nedeniyle iptali halinde varlık göstermesi kendi içerisinde bir çelişki oluşturmaktadır. Bir diğer deyişle, bir idari işlem her nasıl yetki ya da şekil unsuru yönünden iptal edildikten sonra iptal kararı doğrultusunda yeni işlem tesis edilirken zamanaşımı endişesi taşınmıyorsa, sebep unsuru yönünden idari işlemin iptal edilmesi halinde de yaşanmamalıdır.

Doktrinde bazı yazarlar, idari işlemin iptali üzerine aynı konuya ilişkin başlangıçtaki koşulları taşıyan yeni bir işlem tesis edilmesi halinde, bu işlemin yeni bir işlem olmayacağını, ilk işlemin tesis edildiği andan itibaren geçerli

⁵⁰ Bu örnek şu eserden alınmıştır: Çağlayan, **İdari Yargılama Hukuku**, s. 538.

⁵¹ Doktrinde, idari işlemin yetki ya da şekil unsurunda ortaya çıkan sakatlıklar nedeniyle iptali halinde ortaya göstermelik bir karar çıkacaksa davanın reddi yönünde karar verilmesi gerektiğini savunan yazarlar da vardır. Bkz. Atay, s. 78-79. Bu görüşe, yetkinin kamu düzeninden olması, önemli şekli sakatlıkların da işlem sonucunu etkileyebilecek yönde olmaları nedeniyle katılmadığımızı belirtmeliyiz.

olacak şekilde geriye yürüyeceğini savunmaktadır⁵². Dolayısıyla bu görüş esas alınır, sebep ikamesi yapılmaksızın iptal edilen bir idari işlem üzerine, başlangıçta var olan ve mahkeme kararının gereğine uygun olan yeni bir sebep esas alınarak yeni bir işlem tesis edilmesi halinde, bu işlem ilk işlem tarihinden itibaren geçerli olacağı için bu ikinci işlem bakımından zamanaşımı sorunu da ortaya çıkmayacaktır. Fakat başlangıçta sakat olmadan yapılabilme koşullarını taşımasına rağmen sakat bir sebep veya usulle yapılan idari işlemin iptal edilmesi ve bunun üzerine sakat olmayan bir sebep ve usulle yeni bir işlem tesis edilmesi halinde, işlemin yürürlük tarihinin geçmişe yürütülmemesinden kaynaklanabilecek mahsurları önleme amacına hizmet etme gibi bir işlev üstlenmesine rağmen kanaatimizce bu görüş, iptal kararının gereklerini tam olarak karşılamamaktadır. İptal kararı üzerine kural olarak bir idari işlem, hiç tesis edilmemiş gibi tüm etkileri ile birlikte hukuk âleminden kaldırılmalıdır⁵³. Bu nedenle doktrinde ileri sürülen bu görüşün yerinde olmadığı kanaatindeyiz⁵⁴.

Diğer taraftan idari işlemin maddi sebebi üzerinde ikame yapılabilmesini mümkün kılan ve hatta bunu zorlayan diğer bazı idari yargılama usul hukuku müesseselerinin varlığı gözden kaçırılmamalıdır. Sebep ikamesi konusunun ilişki içerisinde olduğu başka hukuksal müesseseler de vardır ve sebep ikamesinin bunlarla birlikte ortak bir değerlendirmeye tabi tutulması gerekir. Aksi takdirde buradaki yargılar, başka idare hukuku müesseseleri üzerinde yapılan değerlendirmelerde varılan mantıklı sonuçlarla aynı çizgide birleşmeyebilmektedir.

III. Dava Sebebinin İkame Edilememesi

Davacı tarafından dava dilekçesinde ileri sürülen sebep yerine, bu sebebin gerçekleşmemiş olmasından dolayı mahkemece kendiliğinden bir başka sebep tespit edilerek, bu sebep üzerinden hüküm kurulup kurulamayacağı tartışmalıdır. Doktrinde bir görüş, sebep ikamesini sadece idari işlemin sebebinde ikame olarak ele almaktadır⁵⁵. Bununla birlikte dava sebebinde ikame yapılabileceğini kabul eden yazarlar da vardır⁵⁶.

⁵² Uler, s. 98-99. Aksi yönde bkz. Gözübüyük, s. 257.

⁵³ Atay, s. 61.

⁵⁴ Aynı yönde bkz. Atay, s. 66, Dipnot no. 136.

⁵⁵ Gözler, s. 927. Yasin, s. 84-86. Atay, s. 78-79. Anılan yazarlar eserlerinde "sebep ikamesi" kavramını tartışırken, sadece idari işlem sebebinde ikameye gönderme yapmaktadırlar. Bundan dolayı böyle bir yargıya varılmıştır.

⁵⁶ Bir kısım yazar, davacı ve davalı arasında ayırım yapmaksızın taraflarca ileri sürülmemiş maddi olayların araştırılmasını da re'sen araştırma ilkesi kapsamında değerlendirerek aslında, mahkemelerde re'sen dava sebebinde de ikame yapılabileceğini kabul etmiş olmaktadır. Ancak anılan yazarlar, bu yöndeki görüşlerini ortaya koyarlarken davanın maddi sebebi bakımından *sebep ikamesi* yapılabilmesi hususuna hiç değinmemekte, *re'sen araştırma*

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Danıştay ise dava sebebinin gerçekleşmediğinin tespiti üzerine bu sebebin bir başka sebeple ikame edilemeyeceği yönünde kararlar vermektedir. Doktor olarak görev yapmakta olan bir kişinin başka bir il'de yine doktor olarak görev yapan eşinin yanına *sağlık mazereti* nedeniyle atanma talebinin Sağlık Bakanlığınca reddi yönündeki işleme karşı açılan davada, idare mahkemesince talebin sağlık mazereti şartlarını karşılamadığı sonucuna varılmış ve fakat davacının durumunun *eş durumu mazereti* yönünden de değerlendirilmeyi gerektirdiği kanaatine varılarak, bu değerlendirmenin Bakanlık tarafından yapılmamış olması nedeniyle yapılan işlemin iptaline karar verilmiştir. Kararın temyiz edilmesi üzerine Danıştay, idare hukukunda sebep ikamesi ilkesinin varlığını genel olarak kabul ettikten sonra, bakmakta olduğu dava yönünden yaptığı somut değerlendirmede, davacının eş durumu mazereti nedeniyle idareye bir başvurusunun bulunmadığı, ilk derecede görülmekte olan davada da bu yönde bir iddianın ileri sürülmediği ve idareye eş mazeretine ilişkin konuyu değerlendirme ve ilk derece mahkemesinde savunma yapma fırsatının verilmediği gerekçeleriyle sebep ikamesinin yapılamayacağına karar vermiştir⁵⁷.

Söz konusu olayda davacının talebi, bulunduğu il'den eşinin görev yapmakta olduğu bir diğer il'e atanma yönündedir. Bu talebin bir anlam ifade edebilmesi ve ilgili Bakanlıkça gereği gibi değerlendirilebilmesi için mutlaka bir maddi sebep ortaya konulması gerekir. Somut olayda bu sebep, *sağlık mazereti* olarak gösterilmiş ve talebin temel dayanak noktasını oluşturmuştur. Danıştay ise kararında, dava konusu talebin temel dayanak noktasını oluşturan maddi sebep yerine bir başka sebebin mahkemelerce re'sen gözetilmesinin mümkün olamayacağı sonucuna varmıştır. Danıştay'ın burada yaptığı değerlendirme kanaatimizce yerinde değildir. Söz konusu karar, zihnimizde şu şekilde bir anlamlandırmaya yol açmaktadır: Davacı madem sadece eşinin bulunduğu il'e atanma talebinin sebebi olarak sağlık mazeretini gösteriyor ve dava sürecinde de bu tutumunu devam ettiriyor, o halde mahkemelerce yapılacak

ilkesini davanın maddi sebebi bakımından *sebep ikamesi* kavramı ile ilişkili kılmamaktadırlar. Re'sen araştırma ilkesini bu kapsamda ele alan yazarlar için bkz. Çınar Can Evren, "*İptal Davalarında Kendiliğinden Araştırma İlkesi*", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XII, S. 1-2, 2008, s. 710-711. Çağdaş Evrim Ergün, "*Vergi Yargılamasında Re'sen Araştırma İlkesi*", **AÜHF**, C. 55, S. 2, 2006, s. 68. Oğurlu, s. 128, 133. A. Ülkü Azrak, "*İptal Davalarının Objektif Niteliği*", **Hukuk Kurultayı 2000**, Ankara Barosu Yayınları, Ankara, 12/16 Ocak 2000, s. 334. Uler, s. 90, 94. Çağlayan, **İdari Yargılama Hukuku**, s. 539. Çağlayan, İdari Yargı Kararlarının Sonuçları ve Uygulanması, s. 167. Aslan, s. 56. Yorgancıoğlu, s. 238. Yılmaz, s. 26. *Ultra petita (yargıcın tarafların talepleri ile bağlılığı ilkesi)*'nden yola çıkarak esasen, idari yargılama usulünde taraflarca ileri sürülmemiş kamu düzenine ilişkin hususların re'sen araştırma ilkesi kapsamında bulunabileceğine vurgu yapan yazarlar da vardır. Bkz. Atay, s. 76-77.

⁵⁷ D5D, 22.15.2015, E. 2014/4325, K. 2015/10764, **Danıştay Dergisi**, S. 142, 2016, s. 121-124.

değerlendirmelerin de buna göre yapılmasına daha baştan rıza göstermiş olmaktadır. Bu durumda, mahkemelerin kendiliğinden bir başka sebep daha üretmek, tesis edilmiş idari işlemin sıhhatini olumsuz etkilemeleri mümkün olamamalıdır. Herkes idareye karşı ve mahkemelerde neyi, hangi maddi sebeple talep ettiğinin bilincinde olmak ve bunun sorumluluğunu taşımak zorundadır!⁵⁸

Bu anlamlandırma çerçevesinde mezkûr Danıştay kararında varılan sonuca karşı ileri sürülebilecek tezlerden en güçlü ve özlü olanını YILMAZ'ın kelimelerinde bulmaktayız. Yazara göre,

*“... taraf yargılama kurallarını sırf yeterince bilememesinden veya dalgınlığından veya unutkanlığından dolayı, bütün iddia ve savunma araçlarını davanın başında ileri sürmemişse/ sürememişse, bu dalgınlık/unutkanlık veya yargılama kurallarını yeterince bilememe, onun hakkını kaybetmesi sonucunu doğurmamalıdır. Çünkü yargılama kuralları, başlı başına bir amaç değildir; yargılama işlevinin amacına ulaşması için kendilerine başvuru kurallardır...”*⁵⁹

Yazarın buradaki değerlendirmelerinin idari yargılama usulü hukuku bakımından önemi çok daha fazladır. İdari işlem veya eylemlerden kaynaklanan bilgi ve belgelerin genellikle idare tarafında bulunuyor olmasının doğal sonucu olarak, çoğu zaman kişilerin idari işlem sebeplerini yeterli düzeyde elde edebilmeleri mümkün olamamaktadır. İdarenin sebep gösterme gibi genel bir zorunluluk hükmü ile de bağlı olmaması, kişilerin, idari işlem veya eylemlere karşı dava açarken gerçekten yeterli sebepler ortaya koyabilmelerini çoğu zaman zorlaştırabilmektedir. İdari işlem süreci hakkında kişilerin, her zaman tam olarak bilgilendirilmedikleri gerçeğini de göz önünde bulundurursak idari işlem veya eylemlere karşı açılan davalarda, davacıardan maddi sebeplerin tam ve eksiksiz olarak ortaya konulmasını beklemek, belli bir noktadan sonra iyiniyetini kaybetmeye başlayacaktır. Örneğin, diğer bir kamu kurumundan olumlu görüş alınması gereken bir yönetmeliğe karşı ya da Danıştay incelemesinden geçirilmemiş bir tüzüğe karşı, bilinmemesinden dolayı bu sebepler hiç belirtilmeksizin başka sebepler ileri sürülerek açılan bir davada, idari yargı hâkimi kendiliğinden yönetmelik hakkında olumlu görüş alınmamış olduğunu ya da tüzüğün Danıştay incelemesinde geçirilmemiş olduğunu tespit edip buna göre iptal kararı veremeyecek midir? Yine aslında davacı tarafından

⁵⁸ Söz konusu Danıştay kararındaki, idareye eş mazeretine ilişkin konuyu değerlendirme ve ilk derece mahkemesinde savunma yapma fırsatının verilmemiş olması gerekçesine ise olduğu gibi katılmaktayız. Aşağıda ayrıca belirtildiği üzere, yeni maddi sebep hakkında idareye savunma yapma imkânının tanınmaması, çelişmeli yargılama ilkesine aykırılık oluşturur.

⁵⁹ Yılmaz, s. 25-26.

bilinmiyor olmasından dolayı ve farklı maddi sebepler ileri sürülerek açılan bir davada, idari işlemin kişisel veya siyasi bir düşmanlık saikiyle yapıldığının yargılama sonucunda tespit edilmesi halinde, hâkim bu hususu re'sen kararında gözetemeyecek midir?

Diğer taraftan idari işlemin maddi sebebinde ikame yapılabilmesini kabul ederken davanın maddi sebebinde ikame yapılabilmesini kabul etmemenin izahatı ne olabilir? Anayasa Mahkemesi, idari işlem sebebinin ikame edilmesi durumunda yeni sebebin davacıya bildirilerek bu sebebe karşı davacının savunmasının alınmamasını, çelişmeli yargılama ilkesine, dolayısıyla *adil yargılanma hakkına* aykırı bulmaktadır. Anayasa Mahkemesi'ne göre,

“İdari yargı yerlerince sebep ikamesi yapılması durumunda çelişmeli yargılama ilkesi çerçevesinde yeni durumun taraflara bildirmek suretiyle görüş ve itirazların alınarak yeterli tartışma olanağının tanınması yahut ilk derece mahkemesince karar aşamasında sebep ikamesi yapılmış ise karara karşı taraflara etkili ve sonuç alabilecek kanun yollarına başvuru yapma imkânı verilerek yeni sebebe ilişkin yeterli itirazların sunulmasının sağlanması ve bu yeni sebebe karşı tarafların ileri sürdüğü uyuşmazlığın sonucuna etkili iddiaların temyiz mercince değerlendirilmesi durumunda çelişmeli yargılama ilkesinin gerekleri yerine getirilebilecektir”⁶⁰.

Doktrinde de birçok yazar, idari işlemin sebebinde mahkemece re'sen ikameye gidilmesi halinde, yeni sebebe göre davacıya savunma hakkının tanınmasını *adil yargılanma hakkının* önemli gereklerinden biri olarak kabul etmektedir⁶¹. İdari işlemin sebebinde ikameye gidilmesi halinde yeni sebebe göre davacıya savunma hakkının tanınmasına yönelik bu karar ve görüşler oldukça yerinde olmakla birlikte, eğer böyle bir sonuca ulaşılabiliyorsa dava sebebinin de mahkemece kendiliğinden tespit edilecek bir başka sebeple ikame edilmesi ve bu yeni sebebin de davalı idareye savunma hakkını kullanabilmesi için bildirilmesi halinde, idare yönünden de çelişmeli yargılama ilkesine uyulmuş olacak ve böylece dava sebebi bakımından da sebep ikamesinin kabul edilebileceği gibi bir sonuç karşımıza çıkacaktır.

⁶⁰ AYM, (Koray Erdoğan Başvurusu), 10.03.2016, Başvuru No: 2013/1989, Açıklama no. 40, RG: 19.04.2016, 29689.

⁶¹ Yasin, s. 85-86. Çağlayan, **İdari Yargılama Hukuku**, s. 498. Fekete, s. 662-663. Aynı anlamı verecek şekilde yapılan açıklamalar için bkz. Müslüm Akıncı, İdari Yargıda Adil Yargılanma Hakkı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008, s. 243. Müslüm Akıncı, *“İdari Yargılama Hukukunda Savunmada Fırsat Eşitliği”*, **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi (TAAD)**, Yıl. 1, S. 2, Temmuz 2010, s. 37. Atay, s. 79. Bradley/Ewing, s. 745.

İdari mahkemelerce re'sen idari işlemin sebebinde ikameye gidilebileceğini kabul ettikten sonra dava sebebinde ikameye gidilemeyeceğini ifade etmek, mahkemelerin yargılama usul hukuku kurallarını uygulamasında *tarafalara eşit davranma yükümlülüğü* ile *hakimin tarafsızlığı ilkesine* de ters düşer. Yukarıdaki örneklerden yararlanarak farazi bir yaklaşımla örneğin, kişinin sağlık mazereti haklı bulunmadığı için davası reddedilecekken (hâlbuki mahkemece kendiliğinden eş mazereti nedeni tespit edilebilir ve yapılan araştırma sonucunda naklen atama talebi açısından bu mazeret haklı bulunarak kişinin davası kabul edilebilirdi), aynı davada idarenin ret işleminin dayanağını oluşturan gerçekleşmemiş sağlık mazeretinin gerçekte gerçekleşmiş olduğunun ve fakat bununla birlikte yine örneğin güvenlik gibi bir başka gerekçe ile (böyle bir gerekçenin kanunda öngörüldüğünü farz edelim) işlemin sonucu itibarıyla hukuka uygun olduğunun mahkemece kendiliğinden tespit edildiği bir durumda, açılan davada idare haklı çıkarılmış olacaktır. Bu örnekte, davacının ileri sürdüğü dava sebebinde ikame yoluna gidilmezken davalı idare tarafından ileri sürülen idari işlem sebebinde ikame yoluna gidilerek, taraflara eşit davranma yükümlülüğü ihlal edilmiş olmaktadır.

Sonuç olarak, sebep ikamesi kavramı sadece idari işlemin maddi sebebine hasredilemez. Bu kavram, ancak davanın maddi sebebi ile birlikte ele alınırsa bir anlam ifade edebilir. Bir hukuksal müessese olarak sebep ikamesi kabul edilecekse hem idari işlem sebebi hem de dava sebebi bakımından kabul edilmek zorundadır. Bu nedenle aşağıda sebep ikamesinin, re'sen araştırma ilkesi, iddia ve savunmanın genişletilmesi veya değiştirilmesi yasağı ve idarenin takdir yetkisi konuları ile olan ilgisi ele alınırken bu ilgi, hem idari işlem hem de dava sebebinde mahkemelerce kendiliğinden yapılabilecek ikameler yönünden birlikte bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

IV. Re'sen Araştırma İlkesi ve Sebep İkamesi

Açılan her davanın bir talep kısmı ile birlikte sebebi, konusu ve iddiaları destekleyen delillere ilişkin açıklama kısmının bulunması gerekliliği oldukça anlaşılabilir bir durumdur. Madem davacı açtığı dava ile mahkemeden bir hak talebinde bulunmakta, o halde bu talebinin haklılığını da ortaya koymak ve bunu ispatlamak zorundadır. Nitekim bu esastan hareketle 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 25. maddesine göre, kanunda öngörülen istisnalar dışında hâkim, iki taraftan birinin söylemediği şeyi veya vakıaları kendiliğinden dikkate alamaz ve onları hatırlatabilecek davranışlarda dahi bulunamaz. Kanunla belirtilen durumlar dışında hâkim, kendiliğinden delil toplayamaz. Medeni yargılama usul hukukunda *tarafarca getirilme ilkesi* (*the adversarial procedure*) olarak ifade edilen bu ilke gereğince, özel hukuk uyuşmazlıklarında hâkimin kural olarak kendiliğinden inceleme ve araştırma yapması mümkün

değildir⁶². Özel hukuk uyuşmazlıklarında, uyuşmazlığın çözümüne ilişkin karardan etkilenebilecek olanlar kural olarak sadece davanın tarafları olduğu için yargılama makamına bu şekilde bir işlev yüklenmektedir. Fakat bu genel kuralın her hukuksal uyuşmazlığa birebir uygulanması söz konusu olamaz. Çünkü bazı hukuksal uyuşmazlıkların çözümüne ilişkin kararlar sadece tarafların hukuki menfaatine hasredilemez. Ceza yargılaması ve idari yargılama sonucunda verilen kararlar bu şekildedir⁶³. Özellikle idari mahkemelere verilen iptal kararlarının, idari işlemlerin hukukiliğinin denetimini sağlama gibi bir işlev üstlenerek hukuk devleti ilkesinin gerçekleşmesine hizmet etmesi herkesin yararınadır⁶⁴. Bu nedenle idari yargılama usul hukukunda *re'sen araştırma ilkesi (the inquisitorial principle)* benimsenmiştir⁶⁵. İYUK'un 20. maddesine göre,

“Danıştay, bölge idare mahkemeleri ile idare ve vergi mahkemeleri, bakmakta oldukları davalara ait her türlü incelemeyi kendiliğinden yapar. Mahkemeler belirlenen süre içinde lüzum gördükleri evrakın gönderilmesini ve her türlü bilgilerin verilmesini taraflardan ve ilgili diğer yerlerden isteyebilirler. Bu husustaki kararların, ilgililerce, süresi içinde yerine getirilmesi mecburidir. Haklı sebeplerin bulunması halinde bu süre, bir defaya mahsus olmak üzere uzatılabilir.”

İYUK'un 20. maddesinde re'sen araştırma ilkesi bu şekilde düzenlenmekle birlikte bu ilkenin kapsamına hangi hususların girdiği konusu tartışmalıdır. Şöyle ki idari mahkemelerin bakmakta oldukları davalarla ilgili olarak lüzum gördükleri evrakın gönderilmesini ve her türlü bilgilerin verilmesini taraflardan ve ilgili diğer yerlerden isteyebilecekleri hususunda bir belirsizlik yoktur⁶⁶. Bu konu oldukça açıktır. İdari mahkemeler davacı ve davalı tarafından ileri sürülen iddialarla ilgili bilgi ve belgeleri, hem taraflardan hem de ilgili diğer yerlerden doğrudan isteyip maddi gerçekliğe ulaşabileceklerdir. Ayrıca idari mahkemelerin, bakmakta oldukları davalara ait her türlü incelemeyi kendiliğinden yapabilecekleri için, uyuşmazlığın çözümüne ilişkin delilleri

⁶² Bununla birlikte, görülmekte olan adli uyuşmazlıklarda hâkimin hukuku re'sen gözetip gözetemeyeceği üzerine yapılan karşılaştırmalı bir çalışmada, İtalyan, İsviçre ve Macar medeni yargılama usulünde hâkimin pasif bir konuma yerleştirildiği, Fransız ve Alman medeni yargılama usulünde ise hâkimin aktif bir rol üstlendiği belirtilmiştir. Fekete, s. 657.

⁶³ İdari yargılama usulü bakımından aynı yönde bkz. Fekete, s. 656.

⁶⁴ Kaplan, s. 10. Ergün, s. 71. Ayrıca idari yargı uyuşmazlıklarında re'sen araştırma ilkesinin, idareye karşı kişiler için daha güvenceli bir sistem oluşturduğu hakkında bkz. Künnecke, s. 70.

⁶⁵ Bu ilke, Alman idari yargılama usul hukukunun da önemli usuli ilkelerinden biridir. Bununla birlikte İngiltere örneğinde olduğu gibi idari uyuşmazlıkların yargısal çözümünde, taraflarca getirilme ilkesini uygulayan ülkeler de vardır. Bkz. Künnecke, s. 30, 44-47.

⁶⁶ Gözübüyük, s. 351. Çağlayan, *İdari Yargılama Hukuku*, s. 232.

kendiliğinden araştırma ve tespit etme yetkisine de sahip oldukları konusunda herhangi bir tereddüt yoktur⁶⁷. Yani taraflarca ileri sürülmesi bile uyuşmazlığın çözümüne ilişkin deliller, idari mahkemelerce kendiliğinden toplanabilecektir. Yine, idari işlemlerin kabul edilebilirlik koşulları yönünden denetiminin idari yargı mercilerince yapılması zorunluluğu İYUK'un 14. maddesinde açıkça düzenlenmiştir. Bu hususlar yönünden bir itiraz bulunmasa bile, idari yargı mercileri kendiliğinden ve davanın her aşamasında kabul edilebilirlik koşullarını gözetmek zorundadırlar⁶⁸. Hatta bu hususların birçoğu kamu düzenine ilişkin kabul edildiğinden, kanunda belirtilmeseydi bile re'sen mahkemelerce gözetilmesi gerekliliği ifade edilmektedir. Son olarak, idari işlemlerin esas yönünden denetiminde de kamu düzeninden kabul edilen bazı hususlar vardır. Bu hususların kamu düzeninden olduğu içtihatlarca ortaya konulmuştur. Yetki⁶⁹, yok hükmünde olan işlemlerin yokluğunun mahkemelerce re'sen tespiti, idarenin kusursuz sorumluluğu, zamanaşımı⁷⁰ gibi konular, maddi hukuk konuları olarak kamu düzeninden kabul edilmekte ve idari işlemlerin yargısal denetiminde bu hususların idari yargı mercilerince kendiliğinden gözetilmesi gerektiği belirtilmektedir⁷¹. Haliyle bu tür durumların söz konusu olması halinde, ortada bir iddia olmasa bile mahkeme kendiliğinden bu

⁶⁷ Azrak, s. 334. Çağlayan, **İdari Yargılama Hukuku**, s. 232.

⁶⁸ Ergün, s. 76. Yorgancıoğlu, s. 224, 227.

⁶⁹ Azrak, s. 334. Gözübüyük, s. 209. İdari işlemlerde yetki unsurunun kamu düzenine ilişkin olduğu hususu hemen her yazar tarafından kabul edilmektedir. Danıştay içtihatlarında da yetki kamu düzenine ilişkin bir konu olarak ele alınmakta, davacı tarafından idari işlemin yetki yönünden hukuka aykırılığına yönelik bir sebep ortaya konulmasa bile idari mahkemelerin kendiliğinden ve davanın her aşamasında yetkiyi gözetmeleri gerektiği belirtilmektedir. İdari işlemlerde yetki unsurunun bu özelliği, yetkiye ilişkin konularda sebep ikamesinin yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Bir diğer deyişle idari mahkemeler, davanın hangi aşamasında olursa olsun idari işlemin yetki unsuruna yönelik bir hukuka aykırılık tespit ettiklerinde, bu aykırılık davacı tarafından ileri sürülmemiş olsa öncelikle idari işlemi yetki unsuru yönünden incelemek ve iptal etmek zorunda kalacaklardır. Bu zorunluluk ise doğal olarak beraberinde sebep ikamesini getirecektir. Davacı tarafından dilekçesinde ortaya konulan sebepler içerisinde yer almamasına rağmen idari mahkemelerin kendiliğinden yetki gibi bir sebebi gözetmesi ve buna göre karar vermesi, sebep ikamesi yapıldığı anlamına gelmektedir. Profesör kadrosuna yapılan bir atamanın, hazırlanan jüri raporlarının kanuna aykırılığı gerekçesiyle açılan bir iptal davasında Danıştay, bu gerekçeyi hiç değerlendirmeye almadan rektörce yapılması gereken atamanın üniversite yönetim kurulunca yapılmış olduğu gerekçesiyle, işin esasına girerek karar veren ilk derece mahkemesinin kararını bozmuştur. Danıştay bu kararda doğrudan idari işlemi yetki unsuru yönünden denetlemiş, gerek davacı tarafından ileri sürülen gerekse ilk derece mahkemesi kararında belirtilen nedenleri bu aşamada değerlendirmeye almamıştır. Bu yaklaşımı ile söz konusu kararında Danıştay kanaatimizce, idari işlemin yetki unsurunun söz konusu olduğu hadiselerde sebep ikamesinin yapılması zorunluluğunu kabul etmiş olmaktadır. D8D., 03.02.2016, E. 2015/10165, K. 2016/534, **Danıştay Dergisi**, S. 142, 2016, s. 146-150.

⁷⁰ Gözübüyük, s. 452. Yorgancıoğlu, s. 230. Çağlayan, **İdari Yargılama Hukuku**, s. 256.

⁷¹ Kaplan, s. 11. Çağlayan, **İdari Yargılama Hukuku**, s. 232.

hususlar bakımından idari işlemi yargısal denetime tabi tutacaktır⁷². Nihayet idari işlemin maddi sebep unsuru ya da davanın maddi sebebi yönünden böyle bir sonuca varılabilir mi?

İdari işlemin maddi sebep unsuru yönünden hukuka aykırılığı ile davanın maddi sebebinin re'sen araştırma ilkesinin kapsamına girip girmediği tartışmalıdır. Birincisi bakımından, idarece işlemine esas alınan maddi sebebin gerçekliği elbette mahkemece re'sen araştırılacaktır⁷³. Fakat idarece işlemine esas alınan sebep dışında bir başka sebep, mahkemece re'sen tespit edilip bu tespit üzerine bir hüküm kurulabilecek midir? Yani re'sen araştırma ilkesi, bu hususu da kapsar mı? Bazı yazarlara göre bir başka sebebin de araştırılması, re'sen araştırma ilkesi kapsamına girer⁷⁴. Aynı soruyu, dava sebebinin mahkemece re'sen tespit edilecek bir başka sebeple ikame edilip edilemeyeceği konusunda da sorabiliriz. Re'sen araştırma ilkesi kapsamında, davacı tarafından dava dilekçesinde maddi bir sebep olarak ileri sürülmesi bile gerçekte var olan maddi bir sebep, mahkemece kendiliğinden tespit edilip buna göre hüküm kurulabilecek midir? Görüldüğü üzere her iki soruya verilecek cevabın aynı yönde olması gerekir. Re'sen araştırma ilkesi, idari işlemin maddi sebep unsuru ile davanın maddi sebebinin de kapsar denildiği zaman o halde sebep ikamesi de her iki husus bakımından kabul edilmek zorunda kalınacaktır. Bu çerçevede sebep ikamesini, re'sen araştırma ilkesi kapsamında idari işlemin sebep unsuru bakımından kabul edip dava sebebi bakımından ise kabul etmemek, mümkün olmayacaktır. Nitekim belki bu esastan hareketle doktrinde bazı yazarlar sebep ikamesini, hem idari işlemin maddi sebep unsuru hem de davanın maddi sebebi bakımından kabul etmektedir⁷⁵.

Re'sen araştırma ilkesinin kapsamına idari işlemin maddi sebebi ile davanın maddi sebebinin ikamesini sokmayan görüşlerin argümanları ise şunlar olabilir: Bu hususların re'sen araştırma ilkesi kapsamına sokulması, idari yargı hâkimine gereğinden fazla yargısal bir yük yükleyeceği gibi yetki alanını da gereğinden fazla genişletir. Davanın başında bilinmeyen maddi sebeplerle davanın sonunda hükme varılması, hukuki belirsizliklere yol açar⁷⁶.

⁷² Söz konusu hususlar bakımından aynı yönde bkz. Ergün, s. 68. Aslan, s. 57.

⁷³ Oğurlu, s. 123.

⁷⁴ Çağlayan, **İdari Yargılama Hukuku**, s. 539. Çağlayan, İdari Yargı Kararlarının Sonuçları ve Uygulanması, s. 167. Evren, s. 710-711. Ergün, s. 68. Yorgancıoğlu, s. 238.

⁷⁵ Bu yazarlar için 55 numaralı dipnota bakınız.

⁷⁶ Burada yapılan değerlendirmeyi doğrular nitelikte GÖZÜBÜYÜK, hukuka uygunluk denetiminde idari işlemin bir başka unsuru olan amaç unsurunun mahkemece kendiliğinden gözetilip gözetilemeyeceği hakkında şu şekilde bir tespitte bulunmaktadır:

"... Amaç yönünden hukuka aykırılık, kamu düzeni ile ilgili değildir. Bunun sonucu olarak, amaç yönünden hukuka aykırılık durumunu yargıç kendiliğinden dikkate alamaz; davacı tarafından ileri sürülmesi gerekir."

Gözübüyük, s. 241.

Ayrıca idari yargılama usulünde, iddia ve savunmanın genişletilmesi veya değiştirilmesi yasağı kabul edilmiştir. Bu yasak, davacı ya da davalı tarafından dahi ileri sürülemeyen hususların idari yargı hakimince de kendiliğinden tespit edilemeyeceği ve buna göre hüküm kurulamayacağı anlamına gelir !

Diğer taraftan bu görüş, idari yargılama usulünde bazı hususların kamu düzenine ilişkin olduğunu kabul ederek kamu düzeninden kabul edilen hususların mahkemelerce kendiliğinden gözetileceğini ifade etmiş olmakla da, dolaylı bir anlatımla kamu düzeninden kabul edilmeyen hususların (davanın bir başka maddi sebebi ile idari işlemin bir başka maddi sebebi de dahil) mahkemece kendiliğinden gözetilemeyeceği sonucuna ulaşmaktadır.

Bu görüşlere katılmadığımızı hemen ifade etmeliyiz. İYUK'un 20. maddesi kapsamında düzenlenen re'sen araştırma ilkesi ile, Danıştay, bölge idare mahkemeleri, idare ve vergi mahkemelerinin, bakmakta oldukları davalara ait her türlü incelemeyi kendiliğinden yapacakları düzenlenerek aslında iddialar arasında yer almayan idari işlem sebepleri ile dava sebeplerinin de idari yargı hâkimince re'sen araştırılması öngörülmüş olmaktadır. Böyle bir yetkinin idari yargı hâkimini, yargılama faaliyetinde oldukça aktif bir konuma getireceği söylenebilir. Fakat idari yargılama usulünde re'sen araştırma ilkesinin uygulanış amacının, maddi gerçekliğin tespit edilerek adaletli bir karara ulaşmak olduğu, idari uyumsuzlukların çoğu zaman özünde bulunan kamu düzeni ve kamu yararına ilişkin hususların ise ancak re'sen araştırma ilkesi sayesinde ortaya çıkarılabileceği gözden kaçırılmamalıdır. İdari yargı hâkimini yargılama sürecinde pasif bir konuma getirmenin, hukuk devletinin gelişimine katkı sağlamayacağı da güçlü bir iddia olarak ileri sürülebilir. Kaldı ki medeni yargılama usulünde bile re'sen araştırma ilkesinin uygulandığı davalarda, davacı veya davalı tarafından ileri sürülmeyen maddi sebepler mahkemece kendiliğinden gözetilmektedir⁷⁷. Ayrıca sebep ikamesine konu olmuş yeni sebeplerin mahkemece karşı tarafa bildirilerek, bu sebepler hakkında karşı tarafın savunma yapmasına imkân tanındıktan sonra, yargılama sürecinde öngörülemeyen bir gelişimin ortaya çıkması da söz konusu olmayacaktır. Nitekim çelişmeli yargılama ilkesinin gereği olarak, bu zorunluluğun Anayasa Mahkemesi ve Danıştay kararlarında ısrarla vurgulandığını görmekteyiz. Nihayet sebep ikamesi bakımından, re'sen araştırma ilkesi ile iddia ve savunmanın genişletilmesi veya değiştirilmesi yasağı arasında doğrudan bir ilişki kurulması, oldukça zorlama bir yorum ortaya çıkaracaktır. Bu husus aşağıdaki başlık altında ayrıca değerlendirilmiştir.

⁷⁷ Evren, s. 706-707, Dipnot no. 9. Bu yöndeki ülke uygulamaları için bkz. Fekete, s. 660-661. Medeni yargılama usul hukukunda re'sen araştırma ilkesinin geçerli olduğu uyumsuzluklarda, iddia ve savunmanın genişletilmesi veya değiştirilmesi yasağı da uygulanmamaktadır. Yılmaz, s. 12. Cemil Kaya/Recep Akcan, "Medeni ve İdari Yargıda İddia ve Savunmanın Genişletilmesi veya Değiştirilmesi Yasağı", İÜHFİM, C. LXVII, S. 1-2, 2009, s. 125-126.

V. İddia ve Savunmanın Genişletilmesi veya Değiştirilmesi Yasası ve Sebep İkamesi

İddia ve savunmanın genişletilmesi veya değiştirilmesi yasağı, kişinin dava açarken ve davalının savunma dilekçesini verirken bütün iddialarını tam anlamıyla ortaya koyarak, ileride hem başka iddialarla davanın sürüncemede bırakılmasını önleme hem de mahkemelerin iddia ve savunmaya daha baştan gerektiği gibi odaklanarak adil bir yargılama ortaya koyabilmelerini sağlama gibi bir amaç taşır. Ayrıca açılan davalarda kişilerden iddia ve savunmalarını, ilk başta dava ve savunma dilekçelerinde tam olarak ortaya koymaları beklenir⁷⁸. Sonradan ortaya atılan iddialar genellikle, deyim yerinde ise oyunu kurallarına göre oynamama sonucunu doğurur. Bu nedenle birçok yargılama usulünde, iddia ve savunmanın genişletilmesi veya değiştirilmesi yasağı kabul edilmiştir. 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun "İddia ve savunmanın genişletilmesi veya değiştirilmesi yasağı" başlıklı 141. maddesinde,

*"(1) Taraflar, cevaba cevap ve ikinci cevap dilekçeleri ile serbestçe; ön inceleme aşamasında ise ancak karşı tarafın açık muvafakati ile iddia veya savunmalarını genişletebilir yahut değiştirebilirler. Ön inceleme duruşmasına taraflardan biri mazeretsiz olarak gelmezse, gelen taraf onun muvafakati aranmaksızın iddia veya savunmasını genişletebilir yahut değiştirebilir. Ön inceleme aşamasının tamamlanmasından sonra iddia veya savunma genişletilemez yahut değiştirilemez.
(2) İddia ve savunmanın genişletilip değiştirilmesi konusunda ıslah ve karşı tarafın açık muvafakati hükümleri saklıdır."*

şeklinde bir hükme yer verilerek, bu yasak medeni yargılama usul hukuku uygulamasına aktarılmıştır⁷⁹. İdari yargılama usul hukukunda ise bu şekilde açık bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Bununla birlikte İYUK'un 16. maddesinde tarafların, sürenin geçmesinden sonra verecekleri savunmalara veya ikinci dilekçelere dayanarak hak iddia edemeyecekleri hüküm altına alınarak, bir anlamda idari yargılama usulünde de iddia ve savunmanın genişletilmesi veya değiştirilmesi yasağına yer verilmiş olmaktadır⁸⁰. Doktrinde bazı yazarlar, İYUK'un söz konusu maddesinde yer alan hükmün, iddia ve savunmanın

⁷⁸ Yılmaz, s. 13.

⁷⁹ Söz konusu hüküm, yazılı yargılama usulünde iddia ve savunmanın genişletilmesi veya değiştirilmesi yasağını düzenlemektedir. HMK'nın 319. maddesinde ise basit yargılama usulünde mezkûr yasak hükmüne yer verilmiştir. Bkz. Kaya/Akcan, s. 127.

⁸⁰ Aynı yönde bkz. Yılmaz, s. 14. Ergün, s. 85-86. Kaplan, s. 355-357. Gözübüyük, s. 453. Çağlayan, **İdari Yargılama Hukuku**, s. 258. Ancak, tam yargı davalarında dava dilekçesinde belirtilen miktar, süre veya diğer usul kuralları gözetilmeksizin nihai karar verilinceye kadar, harcı ödenmek suretiyle bir defaya mahsus olmak üzere artırılabilir ve miktarın artırılmasına ilişkin dilekçe otuz gün içinde cevap verilmek üzere karşı tarafa tebliğ edilir (İYUK, md. 16/4).

genişletilmesi veya değiştirilmesi yasağıyla bir ilgisinin bulunmadığını ileri sürmekte ve söz konusu düzenlemenin sadece iddia ve savunmalarının zamanında yapılmasını sağlama gibi bir işlev taşıdığını savunmaktadır⁸¹. Kanaatimizce İYUK'un söz konusu 16. maddesi hükmü karşısında, yeni maddi vakıaların, dava açma ya da cevap verme süresi geçtikten sonra ileri sürülmesini iddia ve savunmanın genişletilmesi veya değiştirilmesi yasağına kapsamında değerlendirmek gerekir. 16. madde hükmünü, başka şekilde anlamak çok mümkün gözükmemektedir. Şu halde idari yargılama usulünde, dava açma veya cevap verme süresinden sonra iddia ve savunmanın genişletilmesi veya değiştirilmesi yasağı devreye girmekte⁸² ve bu aşamadan sonra yeni maddi sebeplerin ileri sürülmesi imkânı bulunmamaktadır.

Sebeup ikamesi bakımından konuyu ele aldığımız zaman ise idari işlemin sebep unsuru ya da dava sebebi üzerinde mahkemece kendiliğinden ikame yoluna gidilmesi halinde, iddia ve savunmanın genişletilmesi veya değiştirilmesi yasağı ile ilgili bir çelişkinin ortaya çıkıp çıkmayacağı şeklinde bir sorunla karşılaşmaktayız. Şöyle ki iddia ve savunmanın genişletilmesi veya değiştirilmesi yasağının, hâkimin idari işlem ya da dava sebebi hakkında re'sen ikame yoluna gidebilmesine de engel oluşturacağı bir görüş olarak ileri sürülebilir. Çünkü bu görüşe göre, idari yargılama usulünde anılan yasak öngörülmüş olmakla aynı zamanda hâkimin de tarafların ileri süremediği iddiaları kendiliğinden tespit edebilmesine sınır çizilmiş olmaktadır. Fakat bizce, iddia ve savunmanın genişletilmesi veya değiştirilmesi yasağının, idari yargılama usulünde re'sen araştırma ilkesi hâkim olduğu için, hâkimin re'sen araştırma yapmasını engelleyeceği ileri sürülemez⁸³. Çünkü iddia ve savunmanın genişletilmesi veya değiştirilmesi yasağının muhatabı sadece taraflardır; hâkim kendiliğinden tespit edebileceği hususlar bakımından bu yasağın kapsamında değildir. Bu nedenle hâkim, idari işlem ya da dava sebebi üzerinde re'sen yapacağı tespitlerle ikame yoluna gidebileceği ve iddia ve savunmanın genişletilmesi veya değiştirilmesi yasağının buna engel oluşturmayacağı söylenebilir.

⁸¹ Uler, s. 94-95. İdari yargılama usulünde iddia ve savunmanın genişletilmesi veya değiştirilmesi yasağının katı bir şekilde uygulanmaması gerektiği hakkında bkz. Yılmaz, s. 30. Kaya/Akcan, s. 136.

⁸² İdari yargılama usulünde, iddianın genişletilmesi veya değiştirilmesi yasağının dava açma süresinin geçmesiyle, savunmanın genişletilmesi veya değiştirilmesi yasağının ise cevap verme süresinin geçmesiyle başlayacağı genel kabul görmektedir. Bkz. Kaya/Akcan, s. 137. Gözübüyük, s. 454. Bununla birlikte doktrinde, iddia ve savunmanın genişletilmesi veya değiştirilmesi yasağının, dava ya da cevap dilekçesinin mahkemeye verilmesiyle başlayacağını ileri süren yazarlar da vardır. Bkz. Çağlayan, **İdari Yargılama Hukuku**, s. 258.

⁸³ Aynı yönde bkz. Yorgancıoğlu, s. 238, 245.

Bu arada idarenin işlem tesis ederken esas aldığı ve ilgisine tebliğ ettiği sebep ile savunma dilekçesinde ileri sürdüğü sebepler farklı olabileceği için, savunmanın genişletilmesi veya değiştirilmesi yasağı bakımından önem taşıyan sebeplerin, savunma dilekçesinde ileri sürülen sebepler olacağı gözden kaçırılmamalıdır. Yani idare, işlem tesis ederken bir sebep esas almış ve bunu ilgisine tebliğ etmiş, fakat bununla birlikte bu işleme karşı açılan davada işlemin sebebi olarak başka bir sebebi göstermiş olabilir. İdari yargılama usulünde savunmanın genişletilmesi veya değiştirilmesi yasağı, dava açma ve cevap verme süresinin geçmesinden sonra devreye gireceği için, bu aşamaya kadar idarece işlem tesisinde gözetilen sebeplerden farklı sebeplerin savunma dilekçesinde ortaya konulması mümkündür. Böyle bir savunma, savunmanın genişletilmesi veya değiştirilmesi yasağının ihlali anlamına gelmez. Şu halde davalı idare, idari işlem gerekçesinden farklı bir gerekçeyi savunma dilekçesinde ortaya koyduysa dilekçe verme süresinin sonuna kadar savunmasında, dolayısıyla idari işlem tesisinde gösterdiği sebepte değişiklik yapabilir ve bu hususun mahkemece değerlendirilmesi ve davacıya da cevap hakkı verilerek uyuşmazlığın çözüme kavuşturulması gerekir.

İdari mahkemelerin re'sen sebep ikamesine gidip gidemeyecekleri tartışmasının ötesinde, davacı ya da davalının dava sebebi ya da idari işlem sebebini dava açıldıktan sonra yargılama sürecinde farklı bir maddi sebebe dayandırmak istemesi, ıslah sayesinde mümkün olabilmelidir⁸⁴. Fakat bu husus tamamen farklı bir konudur. İdari yargılama usul hukukunda ıslahın kabul edilmemiş olması, davacı ya da davalının bu yöndeki iddialarına sınır çizmektedir; fakat bu sınır hâkim bakımından geçerli değildir.

VI. İdarenin Yerine Geçip Geçilmemesi Yönünden Sebep İkamesi

İdari işlemin sebebini mahkemece kendiliğinden bir başka sebeple ikame edilmesi hususunun, İYUK'un 2. maddesinde düzenlenen, mahkemelerce idari işlem niteliğinde veya idarenin takdir yetkisini kaldıracak biçimde kararlar verilemeyeceği hükmünü ihlal edip etmeyeceği ayrı bir değerlendirme konusudur. Çünkü idari işlemin sebebinde ikame yapılması, idarece belirlenmiş bir sebebin hatalı bile olsa mahkemelerce değiştirilmesi anlamına gelmektedir. Gerçi sebep ikamesi yoluyla mahkemeler doğrudan bir idari işlem tesis etmemektedirler; fakat idari işlemin sebebini değiştirilmesi sonucunu doğurmaktadırlar.

İYUK'un 2. maddesinden yola çıkarak doktrinde, sebep ikamesine gidilebilmesi için idari işlemin tesisinde idarenin bağlı yetkiyi haiz olması

⁸⁴ İdari yargılama usulünde, iddia ve savunmanın genişletilmesi veya değiştirilmesi yasağının kabul edilip ıslah müessesesinin kabul edilmemiş olmasını açık bir çelişki olarak değerlendiren bir görüş için bkz. Yılmaz, s. 31.

gerektiği ifade edilmektedir⁸⁵. Bir diğer deyişle idarenin takdir yetkisinin söz konusu olduğu hususlarda idari işlemin sebebinde ikame yoluna gidilerek bir karara varılmasının, mahkemelerin idare yerine geçerek işlem tesis etmesi anlamına geldiği ileri sürülmektedir⁸⁶. Gerçekten idari işlemin sebep unsuru üzerinde idarenin takdir yetkisinin bulunduğu hallerde, mahkemelerin kendiliğinden sebep ikamesine gitmesi ilk bakışta mahkemelerin idare yerine geçmiş olması gibi bir görüntü ortaya çıkarmaktadır. Hatta bir görüş olarak, sebep unsuru üzerinde idarenin bağlı yetkisinin bulunduğu hallerde dahi yine mahkemelerin kendiliğinden sebep ikamesine gitmesinin farklı bir sonuç ortaya çıkarmayacağı ileri sürülebilir. Bu görüşün gerekçesi olarak ortaya şu fikirler konulabilir: Tamam, bu tür durumlarda idarenin, idari işlemin sebep unsuru üzerinde bir takdir yetkisi bulunmamaktadır, ancak bu tür durumlarda idare bağlı yetkiye dahi sahip olsa bu yetkinin bizzat idare tarafından kullanılması gerekmez mi? Bağlı yetkiyi kullanan makamın o yetkiyi kullanma yetkisinin bulunup bulunmadığının araştırılması ve gerçekten yetkili olan makamın tespiti önemsiz bir konu mudur? Bir başka açıdan, idari işlemlerin yetki unsuru yönünden mahkemelerce denetiminde, bağlı yetkinin söz konusu olduğu hallerde o yetkiyi yetkili makamın kullanıp kullanmadığına bakılmamakta mıdır? Tam aksine, doktrinde hemen herkesin üzerinde hemfikir olduğu şekilde, idari işlemlerde yetki kamu düzeninden sayılmakta ve bağlı yetkiyi kullanan makamın bu yetkiyi kullanma yetkisine sahip olmaması halinde işlemin sakat olduğu kabul edilmektedir. Aynı durum burada da geçerlidir. Sebep ikamesi halinde aslında, idari işlem tesisinde bağlı yetki hali söz konusu olsa bile idari işlemin sebebinde değişikliğe gidilerek idareye ait olan bağlı yetki, mahkemelerce kullanılmış olmaktadır. Bu durumda her ne kadar idarenin takdir yetkisine müdahale hali söz konusu olmasa da idarenin yerine geçme, bir diğer deyişle idare adına işlem tesis etme yolu açılmış olmaktadır. Şu halde idari işlem tesisinde idareye ister takdir yetkisi verilsin isterse idarenin yetkisi bağlı yetki olsun, sonuçta sebep ikamesi, mahkemelerin idare yerine geçmesi anlamına gelmektedir ve bu açıdan İYUK'un 2. maddesinde yer verilen, mahkemelerce idari işlem niteliğinde kararlar verilemeyeceği hükmünü ihlal etmektedir.

CANDAN da kural olarak aynı fikirde olmakla birlikte, yukarıda belirtildiği üzere bu kurala bir istisna da getirmektedir⁸⁷. ATAY ise idari işlem sebebinde sebep ikamesinin yapılabileceğini kabul etmekle birlikte⁸⁸ "*Yargıç idarenin*

⁸⁵ Kaplan, s. 220. Çağlayan, **İdari Yargılama Hukuku**, s. 498.

⁸⁶ Kaplan, s. 220. İdarenin takdir yetkisinin olduğu durumlarda, idarenin mahkemeye başvurusu ile sebep ikamesine gidilebileceğini ileri süren yazarlar da vardır. Bkz. Çağlayan, **İdari Yargılama Hukuku**, s. 498.

⁸⁷ Candan, s. 149-150.

⁸⁸ Atay, s. 79.

yerine geçerek alacağı kararlarıyla idari işlem veya idari karar oluşturamaz.” şeklinde yaptığı açıklamanın dipnotunda verdiği aksi yöndeki Danıştay kararları ile idari işlemin maddi sebebinde ikamenin, idari işlem niteliğinde bir karar ortaya çıkarabileceğini de bizlere göstermiş olmaktadır⁸⁹.

Doktrinde bazı yazarlar ise idarenin takdir yetkisinin bulunduğu hallerde dahi idari yargı yerlerinin sebep ikamesine gidebileceğine olumlu bakmaktadır. Örneğin GÖZLER, Fransız Danıştay'ının, 1942 yılından beridir idarenin takdir yetkisinin bulunduğu hallerde de sebep ikamesine gittiğini örnek göstererek bir anlamda bu uygulamayı olumlu karşılamaktadır⁹⁰.

Yukarıda, idarenin yerine geçme sonucunu doğuracağı gerekçesiyle sebep ikamesi yapılabilmesine olanak vermeme yönünde bazı Danıştay kararları bulunduğunu ifade etmiştik. Fakat Danıştay'ın, idarenin bağlı ya da takdir yetkisinin bulunduğu hallerde sebep ikamesini uyguladığı kararları da mevcuttur⁹¹. Bu kararları ayrıca buraya taşımıyoruz.

Aslında bu tartışmaların ötesinde konuya farklı bir çerçeveden bakıldığı zaman kanaatimizce sorunun çözümü daha da kolaylaşacaktır. Şöyle ki idari işlemin maddi sebebinde mahkemece re'sen ikame yoluna gidilmesi, sonucu itibarıyla idarenin yerine geçilmiş olması gibi bir görüntü arz etmektedir. Fakat mahkemenin re'sen tespit ettiği işlemin maddi sebebinin, Anayasa Mahkemesi ve birçok Danıştay kararında da belirtildiği üzere yargılama sürecinde idareye bildirilerek, idarenin bu sebep hakkında savunmasını sunmasına imkân tanındıktan sonra, yerine geçme iddialarının ileri sürülmesi kanaatimizce zayıflayacaktır. Ayrıca yargı mercilerinin idarenin yerine geçecek şekilde karar verememelerini öngören hukuksal düzenlemelerin amacı, idarenin bu yetkisiz müdahale yüzünden aleyhine bir sonuç ortaya çıkmasını önlemeye yöneliktir. İdari mahkemelerin idari işlemin sebebi üzerinde ikame yapmaları ise hiçbir zaman idari işlem aleyhine bir sonuç doğurmamaktadır. Tam tersine idari işlemin maddi sebebi üzerinde sebep ikamesi yapılması, idari işlemin sıhhatinin devamına hizmet etmektedir.

VII. Sebep İkamesi ve Kesin Hüküm

Davacının, davasını açarken dayandığı maddi sebeplerin yargılama sonucunda verilen hükmün sebebinin oluşturulma bakımından oldukça önemi vardır. Maddi anlamda kesin hüküm, kural olarak, kesin veya kesinleşmiş bir mahkeme kararı üzerine tarafları, konusu ve sebebi aynı olan yeni bir davanın

⁸⁹ Atay, s. 43 ve Dipnot no. 85.

⁹⁰ Gözler, s. 927.

⁹¹ Örneğin bkz. D2D, 27.10.2008, K. 2008/4185, DİDDK, Onama: 18.03.2013, E. 2009/723, karar için bkz. Ulusoy, s. 209 ve Dipnot no. 252.

açılmaması anlamına gelir⁹². Buradaki sebebin, dava açılırken gösterilen maddi sebebi oluşturduğu hususunda şüphe yoktur. Fakat dava dilekçesinde gösterilen sebep dışında mahkemece başka bir sebebin esas alınarak bu sebep üzerinden hüküm kurulması halinde, bu hüküm maddi anlamda kesin hüküm oluşturacağı için doğal olarak davacının, hem dava dilekçesinde belirttiği maddi dava sebebinin hem de mahkemenin kendiliğinden gözettiği sebebi esas alarak ve bu sebebe dayanarak dava açamaması gerekecektir. Örneğin, yukarıda verdiğimiz örnek bağlamında konuyu ele alırsak sağlık mazereti gerekçesiyle eşinin bulunduğu diğer bir ile naklen atanma talebinin reddi işlemine karşı açılan davada mahkeme, bu sebebin gerçekleşmediğini ve fakat bununla birlikte kendiliğinden yaptığı araştırmada eş mazereti nedeniyle atanma şartının da gerçekleşmediği sonucuna varır ve bu nedenle davayı reddederse davacının, hem sağlık hem de eş mazereti nedenini ileri sürerek yeni bir dava açması, maddi anlamda kesin hüküm kapsamında değerlendirilecektir.

Bununla birlikte maddi dava sebebi bakımından sebep ikamesinin kabul edilmemesi halinde ise yukarıdaki örnek bağlamında, davacının eş mazeretine dayanarak yeni bir dava açması mümkün olacak ve bu dava maddi anlamda kesin hüküm kapsamında değerlendirilmeyecektir. Çünkü ilk davanın maddi sebebinin, sağlık mazereti nedeniyle atanma talebinin reddi işleminin iptali oluşturmaktadır. İkinci davanın maddi sebebi ise eş mazereti nedeniyle atanma talebinin reddi işleminin (kişinin talebi idarece reddedilirse) iptaline dayanmaktadır. Yani ikinci davanın maddi sebebi, birinci davanın maddi sebebinden farklıdır. Bu nedenle davacının eş mazeretine dayanarak idareye başvurması önceki idari başvurudan farklı, yeni bir idari başvuru olacağı için idarenin bu talebi reddetmesi veya sessiz kalması üzerine oluşan zimni ret kararına karşı açılan dava, süre aşımı nedeniyle de reddedilemeyecektir. Bununla birlikte diğer birçok durumda, açılan yeni davalarda, dava açma süresi kaçırılmış olacaktır⁹³.

Maddi anlamda kesin hükümün idari yargılama usulünde karşımıza çıkan ikinci bir sonucu daha vardır. O da, kural olarak idarenin mahkeme kararı ile iptal edilen işleminin aynı kişi hakkında ve aynı maddi sebep gözetilerek tekrar tesis edilemeyeceği hususudur. Çünkü idarenin daha önce aynı kişi hakkında ve aynı maddi sebeple tesis ettiği işlem, hukuka aykırı bulunmuş ve bu husus kesin hüküm halini almıştır. Mahkeme kararıyla bu şekilde hukuka aykırılığı tespit edilmiş bir işlemin aynısının, aynı kişi hakkında tekrar idarece tesis edilmesi mümkün değildir. Bununla birlikte bu kuralın bazı istisnaları da vardır. İdari işlemin yetki veya şekil unsuru yönünden iptal edilmesi halinde,

⁹² Ramazan Çağlayan, "İdari Yargıda Kesin Hüküm", A. Ü. Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi, C. III, S. 1, s. 124-125.

⁹³ Gözübüyük, s. 251.

aynı işlemin aynı kişi hakkında yetkili olan idari merci tarafından veya şekle uygun olarak yeniden tesis edilmesi mümkündür. Benzer şekilde idare, iptal kararı üzerine dava anında mevcut başka bir maddi sebebe dayanarak aynı kişi hakkında, aynı işlemi tekrar tesis edebilir.

Bu noktada bir görüş olarak, davanın veya idari işlemin maddi sebebinde, re'sen araştırma ilkesinden yola çıkarak idari mahkemelerce re'sen sebep ikamesi yoluna gidilebileceği kabul edildiği vakit, ortaya şu şekilde bir çelişkinin çıkacağı ileri sürülebilir: Madem re'sen araştırma ilkesi, davanın veya idari işlemin maddi sebebinde mahkemelerce re'sen ikame yapılabileceği sonucunu doğuruyor, o halde davacının ilk davasını açtığı sırada mevcut, fakat ilk dilekçesinde ortaya koymadığı yeni bir maddi sebebe dayanarak yeniden dava açamaması, benzer şekilde idarenin ilk işlemini tesis ederken mevcut, fakat işlem gerekçesinde veya savunmasında ortaya koymadığı yeni bir maddi sebebe dayanarak yeniden işlem tesis edememesi gerekir. Çünkü bu maddi sebepleri, re'sen araştırma ilkesinin gereği olarak ilk dava sırasında mahkemelerin tespit etmesi gerekirdi!⁹⁴ Fakat kanaatimizce bu görüş, re'sen araştırma ilkesinin anlam ve sınırlarını oldukça zorlamaktadır. İdari yargı mercilerine sebep ikamesi bakımından da re'sen araştırma imkânının tanınması, taraflarca iddia edilmeyen maddi sebeplerin kesin olarak yargılama neticesinde tespiti gibi bir zorunluluk ortaya çıkaramaz. Hâkim, göstermiş olduğu çabaya rağmen davanın çözümü bakımından önem taşıyan ve iddia edilmeyen maddi sebepleri tespit edememiş olabilir. Bu durumda kesin hüküm ancak hâkimin kararına esas aldığı maddi sebepler bakımından ele almak gerekir. Tespit edilmesi gerekirken tespit edilememiş maddi sebepler ise kesin hüküm çerçevesinde değerlendirilemez. Bu şekilde yapılacak bir yorum, hem re'sen araştırma ilkesi hem de kesin hüküm mantığına daha uygundur.

SONUÇ

Yargılama usul kurallarının, maddi gerçekliğin tespit edilerek adil kararlar verilmesine hizmet etme gibi bir amacı vardır. Yargılama süresince kişilere tanınan usuli hak ve güvenceler, hep adil bir karar arayışı içindir. Aslolan, adil karar vermektir. Adil bir karar, yargılama sürecinde kendiliğinden ortaya çıkmaz. Yargılama usul hukukuna ilişkin kurallar, adil bir karara ulaşabilmek için oluşturulmuş kurallardır. Bu kuralların idari yargılama usulünde de

⁹⁴ Aynı mantığı KAPLAN da ortaya koymakta ve bu mantıktan yola çıkarak (re'sen araştırma ilkesini göz önünde bulundurarak) ilk davanın açıldığı sırada mevcut yeni bir hukuki sebeple dava açılmayacağından bahsetmektedir (Yalnız yazar burada hukuki sebebi maddi vakialardan ayırmakta ve ispat ile ilgili bir sorun olmasından dolayı yeni maddi vakialara dayanılarak da yeni bir dava açılmayacağını; ancak yargılamanın yenilenmesi yoluna başvurulabileceğini iddia etmektedir.) Bkz. Kaplan, s. 227-228.

uygulanması, idari işlem ve eylemlerin yargılanmasında maddi gerçekliğe ulaşmayı sağlayarak, idarenin hukukla bağlılığını temin eder; kişilerin idare karşısında adil bir yargılanma ile korunmalarını mümkün kılar. Tabi böyle bir sonuca ulaşılması, idari yargılama usul kurallarının adil ve kişisel usuli güvenceleri kişilere ne kadar tanıdığı ile çok yakından ilgilidir. İdari yargılama alanında adil olmayan usul kuralları, sadece idarenin haksız iddialarının mahkeme kararları ile onanmasına hizmet eder. Zaten idari işlemin niteliği gereği hukuka uygunluk karinesinden yararlanması, tek taraflı ve icrai nitelikte olması, idareyi kişiler karşısında oldukça güçlü bir konuma getirir. Bunun üzerine bir de yine, idarenin işlem veya eylemlerine hizmet eden idare lehine tek taraflı bir yargılama usulü, idare karşısında kişileri sıkıntılı bir hale düşürür; idarenin yargısal yolla denetimi imkânı zayıflayacağı için hukuk devleti ilkesi de ciddi zararlar görür.

Sebeb ikamesi konusunun, bu açıklamalarla hiç ilgisinin bulunmadığı düşünülmemelidir. Mahkemelerce re'sen sebep ikamesine gidilmesinin idari yargılama usulü bakımından ne gibi sonuçlar ortaya çıkarabileceği, çalışma boyunca ortaya konulmuştur. İdari yargılama usulünde sebep ikamesi, mahkeme kararlarının etkisiz kılınmasının önlenmesine yönelik, idari işlem sebebinde basit bir yargısal düzeltme girişimi değildir. Sebeb ikamesi, hem idari işlem hem de dava sebebi bakımından bir bütün olarak ele alınması kaydıyla, hukukun her yönüyle tam olarak uygulanmasına hizmet eder. İdari davalar sadece taraf menfaatlerini ilgilendirmedeğinden, *kamu düzeni ve kamu yararının* korunması da hâkimin bu tür davalarda aktif bir konumda bulunmasını gerektirir. İdari davalarda hâkimin pasif bir konuma yerleştirilmesinin, hukuk devleti ilkesi bakımından da olumsuz bir sonuç ortaya çıkaracağı şüphesizdir. İdari davalarda sebep ikamesinin kabulü, idari yargı hâkiminin yargılama sürecindeki konumunun aktiflik kazanmasında güç kazandırıcı bir rol üstlenecektir.

Diğer taraftan sebep ikamesi bakımından önem taşıyan en önemli hususlardan birisi, sebep ikamesinin dava sebebi bakımından da kabul edilmesi gerekliliğidir. İdari işlemin sebep unsurunda ikame yoluna gidilerek iptal davasının reddi ile davacının dilekçesinde gösterdiği dava sebebi yerine gerçekte var olan ve mahkemece tespit edilen bir başka sebep esas alınmayarak davanın reddi yoluna gidilmesi, idari işlem üzerinde yapılan idari yargı denetiminde davacı ile idare arasında haksız bir ayırım yapılması sonucu doğuracaktır. İdarenin sebebinde ikame yapılarak idari işlemin sıhhatini sürdürmesine imkân tanınırken, davacının sebebinde ikame yapılmayarak talebini olumsuz bir şekilde cevaplandırmak, mahkemelerin taraflara eşit davranma yükümlülüğünün ihlaline de neden olur. Yargılamada tarafsızlık ise adil yargılanma ilkesinin en önemli unsurlarındandır.

Yargılama usul hukukunun en önemli amaçlarından birisi, taraflar açısından açıklık ve öngörülebilirliği sağlayarak adil yargılanma hakkı güvencelerini garanti altına almasıdır. Hâkimin yargılama sürecinde re’sen tespit edeceği maddi sebepler üzerine çelişme ilkesinin (*principle of contradiction*) uygulanması aracılığıyla tarafların olası sürprizlerden korunması mümkündür. Hatta sebep ikamesi bakımından zorunluluk olarak karşımıza çıkan en önemli husus, hâkimin re’sen tespit ettiği maddi sebepler hakkında karşı tarafa savunma yapma imkânını tanımasıdır. Bu imkân tanınmadan sebep ikamesine gidilmesi mümkün olamamalıdır. Çelişme ilkesine uyulması ise sebep ikamesine karşı negatif düzeyde ileri sürülen tezlerin tamamını çürütecektir.

KAYNAKÇA

AKINCI, Müslüm; *İdari Yargıda Adil Yargılanma Hakkı*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008.

AKINCI, Müslüm; “*İdari Yargılama Hukukunda Savunmada Fırsat Eşitliği*”, **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi (TAAD)**, Yıl. 1, S. 2, Temmuz 2010, s. 33-51.

ASLAN, Zehreddin; “*Türk İdari Yargı Sisteminde Re’sen Araştırma İlkesi*”, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No. 23-24, Ekim 2000-Mart 2001, s. 53-58.

ATAY, E. Ethem; “*İptal Davasının Nitelikleri ve İptal Kararlarının Uygulanması*”, **Danıştay ve İdari Yargı Günü 139. Yıl Sempozyumu**, Danıştay Tasnif ve Yayın Bürosu Yayınları No: 74, 11 Mayıs 2007, s. 13-95.

AZRAK, A. Ülkü; “*İptal Davalarının Objektif Niteliği*”, **Hukuk Kurultayı 2000**, Ankara Barosu Yayınları, Ankara, 12/16 Ocak 2000, s. 331-346.

BRADLEY, A. W./EWING, K. D.; **Constitutional and Administrative Law**, Fourteenth Edition, Pearson Longman, England, 2007.

CANDAN, Turgut; **Açıklamalı İdari Yargılama Usulü Kanunu**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2009.

ÇAĞLAYAN, Ramazan; *İdari Yargılama Hukuku*, 8. Güncellenmiş Baskı, Seçkin Hukuk, Ankara, Eylül 2016.

ÇAĞLAYAN, Ramazan; *İdari Yargı Kararlarının Sonuçları ve Uygulanması*, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Asil Yayın Dağıtım, Kasım 2004.

ÇAĞLAYAN, Ramazan; “*İdari Yargıda Kesin Hüküm*”, **A. Ü. Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. III, S. 1, s. 123-141.

ERGÜN, Çağdaş Evrim; “*Vergi Yargılamasında Re’sen Araştırma İlkesi*”, **AÜ-HFD**, C. 55, S. 2, 2006, s. 65-89.

EVREN, Çınar Can; “İptal Davalarında Kendiliğinden Araştırma İlkesi”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XII, S. 1-2, 2008, s. 701-723.

FEKETE, Balazs; “Raising Points of Law on The Courts’ Own Motion”, 21 **MJ** 4, 2014, s. 652-675.

GÖZLER, Kemal; İdare Hukuku, İkinci Baskı, Cilt I, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2009.

GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref; **Yönetmelik Yargısı**, 35. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, Eylül 2016.

GROVES, Matthew; “Before the High Court Reviewing Reasons for Administrative Decisions: Wingfoot Australia Partners Pty Ltd v Kocak”, **Sydney Law Review**, Vol. 35, s. 627-654.

KAPLAN, Gürsel; İdari Yargılama Hukuku, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Birinci Baskı, Bursa, Eylül 2016.

KAYA, Cemil/AKCAN, Recep; “Medeni ve İdari Yargıda İddia ve Savunmanın Genişletilmesi veya Değiştirilmesi Yasağı”, **İÜHF**, C. LXVII, S. 1-2, 2009, s. 123-141.

KUNNECKE, Martina; **Tradition and Change in Administrative Law An Anglo-German Comparison**, Springer, Heidelberg, 2007.

OĞURLU, Yücel; “Danıştay Kararları Işığında İdari Yargılama Usulünde Re’sen Araştırma İlkesi”, **A.Ü. Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. II, S. 1, s. 120-133.

ÖZAY, İl Han; **Günlükte Yönetim II Yargısal Korunma**, XII Levha, Ekim 2010, İstanbul.

ULER, Yıldırım; İdarî Yargıda İptal Kararlarının Sonuçları, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 281, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970.

ULUSOY, Ali D.; İdari Yaptırımlar, XII Levha, 1. Baskı, İstanbul, Kasım 2013.

YAŞİN, Melikşah; İdari Yargılama Usulünde İspat, 1. Baskı, XII Levha, İstanbul, Ağustos 2015.

YILMAZ, Ejder; “İdarî Yargıda İddia ve Savunmanın Genişletilmesi/Değiştirilmesi Yasağı”, **Ankara Barosu Dergisi**, S. 3-4, 1983, s. 11-34.

YORGANCIOĞLU, Erçetin; “Danıştay Yargılama Usulünde Re’sen İnceleme Yetkisi”, İdare Hukuku ve İdarî Yargı ile İlgili İncelemeler I, Danıştay Tasnif ve Yayın Bürosu Yayınları No 21, Güneş Matbaası, Ankara, 1976, s. 218-253.

MAHKEME KARARLARI

(Mahkeme kararlarından bazıları, metin içerisinde adı geçen yazarların eserlerinden alınmıştır.)

- 1) D2D, 27.10.2008, K. 2008/4185, DİDDK, Onama: 18.03.2013, E. 2009/723.
- 2) D3D, 15.12.1989, E. 1989/1325, K. 1989/2825, <http://emsal.danistay.uyap.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 27.02.2017).
- 3) D4D, 12.06.2000, E. 1999/5428, K. 2000/2702, <http://emsal.danistay.uyap.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 27.02.2017).
- 4) D5D., 22.03.2011, E. 2009/1132, K. 2011/1528, içinde: AYM, (Koray Erdoğan Başvurusu), 10.03.2016, Başvuru No: 2013/1989, Açıklama no. 11-12, 15, RG: 19.04.2016, 29689.
- 5) D5D, 22.15.2015, E. 2014/4325, K. 2015/10764, **Danıştay Dergisi**, S. 142, 2016, s. 121-124.
- 6) D8D., 03.02.2016, E. 2015/10165, K. 2016/534, **Danıştay Dergisi**, S. 142, 2016, s. 146-150.
- 7) D10D, 18.12.1995, E. 1994/5036, K. 1995/6574, <https://www.kararara.com/danistay/dnsty17/dnstyk16079.html>, (Erişim Tarihi: 02.03.2017).
- 8) DİDDGK, 03.12.1999, E. 1999/775, K. 1999/1200, <http://emsal.danistay.uyap.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 07.02.2017).
- 9) DİDDK, 06.04.2012, E. 2007/2208, K. 2012/246, <http://emsal.danistay.uyap.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 21.02.2017).
- 10) AYİM, 02.18.2003, E. 2002/400, K. 2003/255.
- 11) AYM, (Koray Erdoğan Başvurusu), 10.03.2016, Başvuru No: 2013/1989, Açıklama no. 40, RG: 19.04.2016, 29689.